ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

Садар өртээ хостуг

12+

№ 20
(19651)
2023 чылдың
март 22
среда

Хүннүң үнери – 06:42
Ажары – 18:56
Хүн дурту – 12:14

Кызыгаар чок делегейниң кижилери

Материалды 9-ку арындан номчуур.

/ Байырмаа Сарыг-Хуурак.

К. МОНГУШТУҢ тырттырган чуруу.

Тергиин эки «5» деп демдекке үнеледи

Тыванның кожууннарының чагырыкчылары-биле ажыл-агыйжы интервью кылыр дээш, Тес-Хем кожуунуң чагырыкчызы Чингис Тогаачы-биле чугааны кылдым...

/ 5-ки арында

«Ирбиш – 2023» VI-гы хаак чарыжы

Эрткен дыштаныр хүннерде Тывага ирбишти кадагалап арттырарынга тураскааткан «Ирбиш – 2023» VI-гы хаак маргылдаазы болуп эрткен...

/ 6-гы арында

162 школа өөредилгениң чаарттынган федералдыг күрүне стандарттары езугаар өөредилге номнарын алыр.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

| МЕДЭЭ |

Тывада субботниктер эгелээн

Сөөлгү болган Аппарат хуралынга ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыг час дүжерге, хар адаанга көзүлбейн чыткан боктар көстүгүлеп келирин болгаш хоорай, суурлар девискээрлерин арыг-силиг тургузары-биле, субботниктерни организастап эгелээр дугайында даалганы шупту деңнелдиң удуртукчуларынга берген.

Март айның төнчүзүнде Тываның девискээринге чылыыр, дүнелерде казыыр болур-даа болза, хүндүс кадар градус болур. Хүндүс эрээн хар дүне дедир доңгаш, оруктарга чадаг кижилерге-даа, орук шимчээшкинге-даа айыылды тургузар дээрзин Владислав Ховалыг демдеглээн. Ынчангаш хар аштаар ажылдан аңгыда, тайгыр черлерге элезин чажар ажылды идепкейжидери чугула. Кызыл хоорайның чагырга чери кудумчуларда шалбааларны сордурар ажылды күштелдирерин губернатор сагындырган. Бок ашталгазы эрте частан эгелээш, орай күске чедир үргүлчүлээр дээрзи билдингир.

2022 чылдан эгелеп, ТР-ниң Баштыңы Владислав Ховалыгның эгелээшкини-биле «Арыг хоорай. Арыг суур» деп губернатор төлевилели бот-танып эгелээн. Ооң деткимчези-биле «Тыва Республиканың кожуннарында эң-не арыг болгаш чаагайжыттынган организация» деп мөөрей организациялар аразынга болуп эрткен. Ооң түңнелин эрткен неделяда чуртталга-коммунал ажыл-агый адырының ажылдакчыларының хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга үндүрүп, тиилекчилерге шаңналдарны тывыскан. Мөөрей 3 чыл дургузунда уламчылаары көрдүнген. Бо чылын база уламчылаар.

/ Бистиң корр.

Шериг албанынче керээ-биле

РФ-тиң Чепсектиг Күштеринче хамаатыларны керээ ёзугаар шилип чорудар талазы-биле хемчеглерни 2023 чылда Тыва Республиканың шериг комиссариаттары канчаар чорудуп турарының дугайында чөвүлел хуралды Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг март 21-де эрттирген.

Чөвүлел хуралга ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы Т.Б. Куулар, ТР талазы-биле кол федералдыг инспектор А.Г. Вавилихин, Тыва Республиканың шериг комиссарының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар А.В. Басенков, республиканың яамыларының сайыттары дээш өске-даа харыысалгалыг албан-дужаалдыг даргалар олурушкан.

РФ-тиң Чепсектиг Күштеринче чеже хамаатыларны керээ ёзугаар шилип чорудар талазы-биле 2023 чылда даалгаларны кожууннарның шериг комиссариаттарынче чорутканын, олар ол даалгаларны муниципалдыг эрге-чагыргаларга чедиргенин республиканың шериг комиссарының албан-хүлээлгезин түр үеде күүседип турар А.В. Басенков чөвүлел хуралга дыңнаткан. Хамаатыларны Чепсектиг Күштерже керээ ёзугаар шилип чорудар талазы-биле ажылга тайылбырны калбаа-биле чорударының чугулазын, аңаа патриотчу болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларны идепкейлиг хаара тударын А.В. Басенков чугаалаан.

Чепсектиг Күштерже керээ ёзугаар шилип чорудар хамаатыларның эмчи шинчилгезин дүрген болгаш өй-шаанда эрттирер дээш, кандыг хемчеглерни ап чорударын ТР-ниң кадык камгалал сайыды А.К. Югай илеткээн.

Чепсектиг Күштерже келдириишкин ажылдарынга 26 млн рубльди, тускай дайынчы операцияның киржикчилериниң өг-бүлелериниң деткимчезинге 225 млн рубльди 2022 чылда регионнуң бюджединден чарыгдаанын, а 2023 чылдың эрткен үезинде 11 млн рубль чарыгдаттынганын республиканың саң-хөө сайыды О.С. Достай дыңнаткаш, Чепсектиг Күштерже хамаатыларны керээ ёзугаар шилип чорудар ажылга акшаландырыышкынның дөстерин дилеп тыварын чугаалаан.

Россияның Чепсектиг Күштеринге керээ ёзугаар шериг албаны эрттирерин суртаалдаар, массалыг информация чепсектеринге агитация ажылдарын калбартыр, хамаатылар шеригже чоруурунга идиглиг бүгү хемчеглерни ап чорудар саналдарны чөвүлел хуралдың киржикчилери деткээн.

| УЛУСЧУ ФРОНТ |

ТДО-да дайынчыларга дуза

Россияның Украинада чорудуп турары тускай дайынчы операцияның киржикчилери дайынчыларга дузаны организастаар талазы-биле Республика штавының хуралы ТР-ниң Чазааның бажыңынга дүүн, март 21-де, болуп эрткен. Хуралды Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг башкарып эрттирген.

ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызы, тускай дайынчы операцияның айтырыгларының талазы-биле Тываның Баштыңының тускай төлөэзи Т.Б. Куулар ТДО-нуң киржикчилеринге болгаш оларның өг-бүлелеринге көргүскен деткимче дугайында дыңнадыгны хуралга кылган.

Улусчу фронтунуң Тывада күүседикчи комитединиң даргазы С.М. Далчин Россияның Улусчу фронтузу биле “Россияның демир-оруктары” акционерлиг ниитилел “Автопоезд” деп акцияны чарлаанын хуралдың киржикчилеринге дыңнаткаш, ол акцияны деткиринче кыйгырып, ТДО-да киржип турар чаңгыс чер чурттуларывыс дайынчыларга кончуг херек берге оруктарга чоруп шыдаар машиналарны, квадроциклдерни чорударын саналдаан. “Автопоезд” деп акцияны деткиир талазы-биле ажылды Улусчу фронтунуң регион организациязы баш бурунгаар чоруткан болгаш, хөй-ниити организациялары, сайгарлыкчылар, муниципалдыг эрге-чагыргалар акцияны деткээн. Олар шуптузу машиналарны белеткеп турарын азы садары-биле акшаны чыып эгелээнин дыңнатканнар. Ол машиналарны апрель 10-да Абакан хоорайда демир-орук станциязынга чедирер ужурлуг. Оон ыңай “Россияның демир-оруктары” акционерлиг ниитилел улаштыр сөөртүп чоруптар.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

| ОНЗА БАЙДАЛДАР |

Эрээн харның суундан камгалал

РФ-тиң ОБЯ-ның Тывада кол эргелелиниң баш бурунгаар тодаратканы-биле, республика девискээринде чамдык суурлар эрээн хар суундан когарап болур магадылалы бар.

Ооң мурнунда чылдарның дуржулгазындан алырга, апрель айның ийиги чартыында үер болур. Ынчалза-даа март айның төнчүзү, апрельдиң эгезинде хоорайжыды туттунган Ыраккы Каа-Хем суур, Кызыл, Туран болгаш Чадаана хоорайлар үер болгу дег хоорай-суурларның даңзызынче кирген. 533 кижи чурттакчылыг 160 бажың үерге алзып, когаралга тавар-жып болурунуң айыылы улуг. Херек бергедээр болза, чүгле үстүнде ады кирген хоорай, суурлар эвес, регионнуң 18 суурунда 2773 чурттакчылыг 1093 бажың база айыылда турар.

Оон аңгыда, чазын орук доштуг үелерде Тываның 9 кожуунунуң 14 сумузу-биле аргыжылга үстүрүнүң магадылалы улуг.

Үер, өрт дээн ышкаш часкы үеде дүвүренчиг байдалды тургузуптар бойдустуң чайгаар болур болуушкуннарының үезинде канчаар ажылдаарының дугайында тускай өөредигни ОБЯ-ның Тывада кол эргелелиниң ажылдакчылары эрткен. Берге байдалга тавар-жы берген 10700 кижи кире бээр, 111 пунктуну болгаш 500 кижи сыңа бээр көжүп чоруур 3 пунктуну белеткээннер.

ОБЯ-ның хүн бүрүде дамчыдар медээлеринге кичээнгейлиг болурун кожуун чагырыкчыларынга болгаш өске-даа чурттакчы чонга сагындырган.

/ ОБЯ-ның парлалга албанының медээлеринден А. ОНДАР белеткээн.

Тыванының Баштыңы ТДО-нуң киржикчилери маадыр дайынчылар-биле ужурашкан

Тыванының Баштыңы Владислав Ховалыг дайынчылар Мерген Шалык, Салим Чадамба болгаш Орлан Кыргыс олар-биле ужурашкан. Бо оолдарның аттары чүгле Тывада эки билдингир эвес, дайынчы хөделиишкиннер үезинде оларның маадырлыг чоруунуң дугайында Россияның төп массалыг чепсектериниң журналистери чаңгыс удаа эвес чырыдып турган. Тускай дайынчы операцияга олар эң-не эгезинден-не үжелээ киржип, эрес-маадырлыын чүгле тулчуушкуннарга эвес, боттарының эштеринге дузаламчы үезинде көргүскеннер.

Гвардияның прапорщиги Салим Чадамба суурларның бирээзин хостап тура, тос эжиниң амытынын камгалаан. Харылзаачы чолаачы анаа дайынчы Орлан Кыргыс дайынчы үш машинаны, ийи танкыны болгаш он беш националисти чок кылган. Ефрейтор Мерген Шалык российжи шериглерниң батальонунуң составынга дайылдажып тура, бузук бажың иштинде бөлүк дайзыннар барын билип кааш, оларның дугайында командирге дыңнаткаш, бажыңның үстүкү каъттарының соңгаларынга турушту ээлээш, украин националистер хөме адып турда-ла, оларның пулемёдун буза чазылдыргаш, он дайзынны боду хууда чок кылган.

Владислав Ховалыг дайынчылар-биле ужурашкан соонда, оларның дугайында: “Чуртталгада бөдүүн болгаш чазык аажы-чаңныг оолдар-дыр. Оларның эрес-маадырлыг дайынчы чоруу төрээн Тывазының күрүне шаңналдары-биле демдеглеттинген болур ужурлуг” – деп чугаалаан.

Амы-тынындан чарылган дайынчыларның өг-бүлелеринге болгаш тускай дайынчы операцияның киржикчилери хоочуннарга Адрестиг дузаның тускай фондузун тургузар дугайында Россияның Президентизи Владимир Путинниң Федералдыг Хуралга Айыткалынга көдүрген эгелээшкинин республикага боттандырарының дугайында ужуражыышкынның киржикчилери сайгарып чугаалашкан. Комплекстиг болгаш адрестиг деткимчени Фонд чедирип, социал, медицина болгаш психологтуг деткимчени башкарып, санитар-курорт эмнелгениң болгаш реабилитацияның айтырыгларын шиитпирлээр. Тускай дайынчы операцияга республиканың чурттакчыларының киржилгезиниң эгезинде-ле бо угланыышкынныг ажылды регион болгаш муниципалдыг эрге-чагырга деңнелдеринге чорудуп эгелээн. ТДО-нуң киржикчилеринге болгаш оларның өг-бүлелеринге деткимче айтырыгларын губернаторнуң даалгазы-биле тургустунган республиканың каттышкан штавы 2022 чылдың сентябрь айдан шиитпирлеп эгелээн. Оон аңгыда, тускай дайынчы операцияның айтырыгларының талазы-биле тускай төлээни Тыва Республиканың Баштыңы бо чылдың январь айда томуйлаан – ол дээрге Тимур Куулар, ону Чазактың даргазының корум-чурум болгаш хөй-ниитиниң айыыл чок чоруун хандырарының айтырыгларының талазы-биле оралакчызы албан-дужаалдан тускай төлээ албан-дужаалче шилчиткен. Ол амгы үеде чаңгыс аай штабтың ажылын удуртуп, ТДО-биле холбаалыг айтырыгларны башкарып турар. Кадр талазы-биле бодунуң ол шиитпирин Владислав Ховалыг тайылбырлап тура, тускай дайынчы операция-биле харылзаалыг айтырыглар шыңгыы кичээнгейни негеп турар деп демдеглээн.

Амгы үеде штабтың составында 6 бөлүк бар, ТДО-нуң киржикчилеринге болгаш оларның өг-бүлелеринге дузаны көргүзериниң аңгы-аңгы угланыышкыннарында ол бөлүктер ажылдап турар. ТДО-нуң киржикчилериниң өг-бүлелериниң кежигүннерин каттыштырган Ада-чурттуң дайынчыларының комитеди-биле штаб сырый ажылдап, билдириишкиннерни хүлээп ап, айтырыгларны шиитпирлээринге дузалажып турар. Ол ышкаш штабтың баазазында “изиг шугумнуң” 8(39422) 2-17-44 дугаарлыг телефону ажылдап турар. ТДО-нуң киржикчилериниң төрелдери болгаш чоок кижилери, ол ышкаш шериглер боттары, керээ чарганнар болгаш мобилизастаттынганнар бо телефон дамчыштыр тайылбырны ап, ТДО айтырыгларының талазы-биле Тускай төлээниң адынга билдириишкинни киирип азы хүлээп алыышкынга бижиттирип ап болур.

Тыванының Баштыңы-биле ужуражыышкын үезинде дайынчылар Президентиниң эгелээшкинине хамаарыштыр боттарының бодалдарын илередип, ол талазы-биле регионга кандыг ажылдарны чорударының дугайында саналдарын болгаш сүмелерин чугаалааннар. Оолдарның саналдары кончуг чугула дээрзин губернатор демдеглээн. “Фронтуга дузалаар херекке республиканың чурттакчыларының демниин дайынчылар өөрүп демдеглединер” – деп, регионнуң удуртукчузу айыткан.

/ Бистиң корр.

| ШЕРИГ КОМИССАРИАДЫНДА |

Күзелдии-биле кээп турар

Тускай шериг операциязы болуп эгелээнден бээр чон аразында кандыг-даа чугаалар тарап, ниитилелди дүвүредип турар. Чамдык дамчыыр чугаалар үе эрткенде шын, а бир чамдыызы көңгүс шынга дүүшпес-даа болур. Сөөлгү каш хонукта чон аразында «Долу эвес мобилизацияның ийиги чалгыы болур дээн-дир» деп дамчыыр чугаалар чон аразында дыргын тарай берген. Шериг албан-хүлээлгелиг эр улуска-даа, оларның өг-бүлелеринге, ада-иелеринге, ажытөлүнге-даа бо айтырыг дүвүрелди оттурупкан.

Бо дүвүрел чүгле Тывада эвес, а бүгү Россияда чалгып турар. Ынчангаш РФ-тиң Президентизиниң парлалга албанының даргазы Дмитрий Песков ук дүвүрелди шынга дүүшпес деп чарлаан. Ооң чугаалап турары-биле алырга, чуртка мобилизация чарлаар дугайында чугаа чорбайн турар.

Долу-даа, долу эвес-даа мобилизацияже чонну хаара тудары планда көрдүнмээн, а керээ езугаар шериг албан-хүлээлге эрттирер күзелдиг хамаатыларны тус черлерде шериг комиссариаттарында хүлээп ап турар. Керээ чарып алгаш, албан-хүлээлге эрттирери дээрге-ле, дорт тускай шериг операциязынче баары эвес-тир. Керээ чарып алган хамаатының тускай шериг операциязынга киржир-киришпези бодунуң эргезинде. Россия девискээринде шериг кезээнге-даа ажылдап артып каап болур эргелиг.

Тыва Республиканың шериг комиссариадының шериг албан-хүлээлгеже хамаатылар чыыр пунктузунуң даргазы, капитан Алексей Шовкуненконуң медеглээни-биле алырга, керээ езугаар шериг албан-хүлээлге эрттирер күзелдиг хамаатыларны чыыр ажыл ам-даа уламчылап турар. Керээ чарып, шериг албан-хүлээлгезин эрттирер дээн хамаатылар күзелдии-биле кээп турар.

«Керээ езугаар шериг албан-хүлээлге эрттиреринге, бир болза ооң мурнунда шериг албан-хүлээлгезин эрттирип каапкан, бир болза дээди болгаш ортумак өөредилге черин доозуп турар, 18 хардан өрү назылыг эр улус хамааржыр. Оон аңгыда, бир чылдан хөй хуусаага шериг комиссариады-биле керээ чарган хамааты чаңгыс катап 195 муң рубль төлевирни алыр. Ай санында алыр шалыңы керээ чарып алгаш, чоруур хоорайының кезээнден хамаржыр. 30 муңдан 150 муң рубльга чедир болур. А бир эвес амгы үеде болуп турар тускай шериг операциязынга киржир болза, айда 200 муң рубль шалыңныг болур» – деп, Алексей Шовкуненко тайылбырлаан.

Керээ чарып алгаш, шериг албан-хүлээлгезин эрттириксээн хамаатылар, бир болза, чурттап турар кожуунунда шериг комиссариадынга, бир болза Кызыл хоорайга шериг комиссариадынга баргаш, билдириишкин бижиир. Комиссия көрген соонда, бир эвес шилилгени эрте бээр болза, эмчи шинчилгезин эртер. Ооң соонда мага-боттуң күш-шыдал талазы-биле шылгалда дужаар. Ол чадаларны эрткен соонда, ТР-ниң шериг комиссары керээ чарар дугайында атты салыр.

Керээ чарып, шериг албан-хүлээлге эрттириксеп турар хамаатылар дараазында дугаарже долгап болур: 8(922)459-63-58 азы 8(3942)238-00-01.

Кызыл хоорайның Абаканская кудумчузунуң 45 дугаарлыг бажыңы.

/ Айдың ОНДАР белеткээн.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

| КҮШ-АЖЫЛЧЫ БАЙЫРЛАЛ |

Өөрүп четтирдивис

Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажылдакчыларының дугайында чурттакчы чоннуң хүн бүрүде амыдыралының судалын тудуп турар кижилер деп чугаалап болур. Оларның ажылы үзүктелир болза, айыыл-халап болур чыгыы. Хоорай, суурлар чырык, чылыг чок артып каап, бок-сакка хөмдүргени ол. Бир эвес Тываны алыр болза, "СТ-ТБО" оператор 2020 чылдың март айда Кызылдың богун аштаарын соксадыптарга, хоорайның хөй каът бажыңнарының чанынга бок оваланып, чурттакчыларның дүвүрелин доюлдурган болгай. Бир эвес тус черниң эрге-чагыргазы хемчеглерни дарый албаан болза, хоорайга "бок үймээни"-даа хайнып үнер часкан.

/ Вячеслав Владимирович Носорев.

Кудумчуларда, бажыңнар чанында бокту аштап, үндүр сөөртүп, чылыг, изиг-соок суглар-биле хоорай, суурларны хандырып, оларның девискээрин чаагайжыдып турар буянныг ажыл-иштиг кижилерниң ачызында арыг-силиг байдалда чурттап чоруур бис. Март 19 – оларның профессионал байырлалының хүнү. А байырлалды март 17-де демдеглеп эрттирип, чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажылдакчыларынга байыр чедириишкиннери, өөрүп четтириишкинниң чылыг-чымчак сөстери, шаңнал-мактал-даа арбын болган. Бо бүгү чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажылдакчыларынга өөрүнчүг болбайн канчаар, чүге дээрге олар макталга шоолуг-ла чаңчыкпаан, ажылын кандыгдаа шуугаазын чокка кызымак болгаш ак сеткилдиг кылып чоруур улус-ла болгай.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның даалгазы-биле, Чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызының ажылдап кылганы "Арыг хоорай. Арыг суур" деп губернатор төлевилелиниң угланыышкыны-биле эрттирген "Муниципалдыг тургузугларның чаагайжыдылгазын, ногаанчыдылгазын болгаш арыг-силиин организастаарынга эң эки ажыл-чорудулгалыг организация" деп республика мөөрейиниң тиилекчилеринге машина-техника аймаан шаңнал кылдыр берген.

"Эң-не эки чаагайжыттынган муниципалдыг тургузуг" номинацияга бирги черни ээлээн Таңды кожуун шаңналга "МТЗ Беларус" тракторну алган. Бо шаңнал дээш аажок өөрээн кижилерниң бирээзи чаа тракторнуң чолаачызы Сылдыс Оюн. Ийиги черге төлептиг болган Бай-Тайга кожуунга "Беларус" маркалыг мини-трактор шаңналды чагыргазының амыдырал-хандырылга талазы-биле оралакчызы Аяс Хертек хүлээп алган. Үшкү черде Ак-Довурак хоорай ассенизатор машина-биле шаңнаткан.

"Эң-не эки чаагайжыттынган чурттакчылыг чер" номинацияга тиилекчи болган Чөөн-Хемчик кожууннуң Элдиг-Хем суур 500000 рубль акшаның сертификады-биле шаңнаткан. Бо номинацияга ийиги черни ээлээн Барыын-Хемчик кожууннуң Эрги-Барлык суур 400000 рубль, үшкү черге төлептиг болган Тожу кожууннуң Ий суур 300000 рубль акшаның сертификаттарын шаңналга алганнар.

"Чаагайжыдылгага чурттакчы чонну идепкейлиг хаара тутканы", "Чаагайжыдылгага эң тывынгыр чоруу", "Чаагайжыдылгага идепкейлиг киржилге болгаш чогаадыкчы чоруу" номинацияларга тиилекчи болгаш шаңналдыг черлерни ээлээн кожуннарга болгаш сумуларга янзы-бүрү техника аймаан тывыскан. Шаңналга берген техника аймаа болгаш акша шаңналдары тус черлерниң чаагайжыдылгазын чорударынга ажыглаттынар, ажыктыг болуру чугаажок.

Чонну хоорай, суурларның чаагайжыдылгазынга хаара тударынга "Арыг хоорай. Арыг суур" губернатор төлевилели дыка салдарлыг болганын кожууннарның болгаш сумуларның чагырга ажылдакчылары демдеглеп тураралар.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый ажылдакчызының профессионал байырлалының бүдүүзүнде, март 17-де, Тыва үндезин культура төвүнге эрткен байырлыг хуралга Тыва Республиканың Чазааның даргазының оралакчызы Александр Брокерт киржип, республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агыйының ажылдакчыларынга байырны Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның өмүнээзинден болгаш бодунуң мурнундан чедирип, хүн бүрүде ажыл-ишке шылгараан, республиканың ажыл-агый адырын сайзырадырынга төлептиг үлүүн киирген ажылдакчыларга шаңналмакталдарны тывыскан.

Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агый яамызының Өөрүп четтириишкин бижиктерин Кызыл хоорайның "Чаагайжыдылга" МУБ-туң ажылчыны Мөнгүн-оол Соянга, чолаачылар Вячеслав Носорев биле Анатолий Олбайга, "Уют" башкарыкчы компанияның чолаачызы Андрей Тусьминге, "Төп" башкарыкчы компанияның электромонтеру Мерген Оюнга, "Ангарский" башкарыкчы компанияның дежурный слесарь-сантехниги Үжен-оол Сарык-Дегеге тывыскан.

Тыва Республиканың Баштыңының өөрүп четтириишкин бижиктерин "Чаагайжыдылга" МУБ-туң фельдшери Лариса Ондар, "Ангарский" башкарыкчы компанияның диспетчери Юлия Коломыслова, "Төп" башкарыкчы компанияның слесарь-сантехниги Орлан Саая дээш ажылынга шылгараан өске-даа ажылдакчыларга тывыскан.

"Найысылал" башкарыкчы компанияның аштакчызы Саяна Чүлдүм, "Ангарский" башкарыкчы компанияның каңнакчызы Омак Саая, "Водоканал-сервис" КХН-ниң операторлары Евгений Чеботарев дээш элээн хөй ажылдакчылар Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) хүндүлел бижиктеринге төлептиг болганнар.

/ Лариса Шыыраповна Ондар.

Кызыл хоорайның мэриязының хүндүлел бижиктери-биле "Ангарский" башкарыкчы компанияның аштакчызы Орлан Моңгул-оол, бо-ла компанияның лифтилер электромеханиги Андрей Станкевич, "Найысылал" башкарыкчы компанияның аштакчызы Александр Эргеп дээш элээн хөй ажылдакчылар шаңнатканнар.

Республиканың чуртталга-коммунал ажыл-агыйы дыка хөй ажылдакчыларлыг болгаш, шаңнаткан база мактаткан кижилер арбын болган.

Байырлыг хурал үезинде ажыл-агый база уттундурбаан. Республиканың коммунал инфратургузуунуң 77 хуузу эргилээнин чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыды Мерген Мынын-оол демдеглээш, ону чаартыр талазы-биле регион программазы ажылдап кылдынганын дыңнаткаш, ол программаны 2023–2027 чылдарда боттандырарын чугаалаан.

Чуртталга-коммунал ажылдакчыларының профессионал байырлалы-биле холбаштыр социал четкилерде байыр чедириишкиннери, өөрүп четтирген дугайында бижимелдер база хөй болган. Оларның кол утказы – кызымак ажылы дээш өөрүп четтиргени.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ белеткээн.

Чуртталга-коммунал адырда чаартыышкыннар

Тываның чуртталга-коммунал объектилериниң 77 хуузу эргилээн. Чылыг четкилериниң 50 хуузун, суг четкилериниң 45 хуузун, чуундулар төгер четкиниң 60 хуузун дүрген чаартыры негеттине берген.

Бо ажылдарны кылып чорудары-биле, коммунал объектилерин модернизастаарының 2023–2027 чылдарда регион программазын ажылдап кылган. Ону боттандырар талазы-биле ажылдарны 2023 чылда эгелээрин чуртталга-коммунал ажыл-агый сайыды Мерген Мынын-оол дыңнаткан. Ол ажылдарга чарыгдаар 616 млн рубль акшаны тускайлап үндүрген. Бо акша-хөреңги-биле 32 километр ажыг узун дурттуг инженер четкилерин тудар. Чижээлээрге, Чеди-Хөл кожууннуң төвү Хову-Аксы суурнуң Мир, Молодежная болгаш Первомайская кудумчуларында изиг-соок болгаш чуунду суг четкилерин чаартыр. Хову-Аксы суурнуң коммунал четкилери 1960 чылдарда туттунган болгаш, дыка эргилээн, ынчангаш бо-ла чирлип-чарлып үрелир апарган. Бо суурда 4–5 каът бажыңнарны тудуп турар болгаш, коммунал четкилерин чаартыры эргежок чугула болу берген.

Найысылал Кызыл хоорайның 1960–1970 чылдарда туткан кварталдарында коммунал четкилерни чаартыры база негеттинип келген. Дружба биле Ленин кудумчуларда соок суг четкизин чаартыр, Спутник, Чоокку Каа-Хем болгаш Оң талакы эриктиң микрорайоннарынга чылыг хандырылгазының чаа четкилерин тудар.

Улуг-Хем кожууннуң төвү Шагаан-Арыг хоорайның 1970 чылдарда туткан коммунал четкилери база эргилээн. Сельская, Юбилейная, Улуг-Хемская, Саяно-Шушенская, Рабочая, Гагарина, Фестивальная, Октябрьская кудумчуларда суг хандырылгазының, Горная, Улуг-Хемская, Саяно-Шушенская, Новоселов, Гагарина, Фестивальная, Студенческая, Енисейская болгаш кудумчуларда чуунду суглар төгер четкилерин чаартыр тудар.

Республиканың суурларының чурттакчыларының эки шынарлыг ижер суг-биле хандырылгазынче база кичээнгейни угландырган. Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл, Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем кожууннарда суурларга 11 кудукту чаартып, суг узуп алырын автоматчыдар. Ооң түңнелинде кудуктарның ажылдаары экижиир, сугнуң төктүр чоруу болдунмас.

Тыванның чуртталга бажыңнарының шөлүнүң ниити хемчээли 2023 чылдың январь 1-де байдал-биле алырга, 4 млн 720,3 муң дөрбелчин метр, ооң 1 млн 203 муң дөрбелчин метр шөлдүг бажыңнарның эргижирээни – 65 хуу. Ол дээрге бажыңнар иштиниң коммунал четкилериниң база эргилээнидир.

Республиканың чуртталга-коммунал объектилериниң материалдыг байдалы нарын, оларны чаартыр модернизастаар талазы-биле дыка улуг хемчээлдиг ажылдарны чорудар апаар.

/ Лопсан МОҢГУШ белеткээн.

| УДУРТУКЧУГА СӨС |

Кандыг-даа удуртукчу эрги чылды үдээш, чаа чылды уткуп алгаш, кылган ажылдарын эргий бодап, чылдың түңнелдерин үндүрүп, чонунга отчедун кылыр болгай. Ынчангаш редакция УДУРТУКЧУГА СӨС деп рубриканы ажыдып, баштайгы маадырын таныштырар-дыр бис.

Тергиин эки «5» деп демдекке үнеледи

Тываның кожууннарының чагырыкчылары-биле эрткен чылдың түңнелдерин үндүрүп, интервью кылыр даалганы алгаш, бир-ле дугаарында Тес-Хем кожуунче сургакчылааш, тус черниң чагырыкчызы Чингис Тогаачы-биле ажыл-агыйжы чугааны кылдым.

– Кожуунуңарда ниити байдал-биле таныштырып көөр силер бе, Чингис Эскоевич?

– 2022 чылдың январь 1-ниң сан-чурагайлары-биле алырга, кожуунувуста 8656 кижи чурттап турар. Оларның 44,3 хуузу азы 3832 кижи ажылдап шыдаар харык-шинектиг. 43,9 хуузу ажылдап болгу дег назы-харга четпээн, а 11,8 хуузу азы 1019 кижи хүндүлүг дыштанылгада. Ажыл чок хамаатыларның саны – 222 кижи. Ажыл чок хамаатыларны кандыг-ла-бир чүүлге өөредир азы ажылга хаара тудар дээн ышкаш ажыл чок хамаатыларның санын эвээжедир сорулгалыг ажылдарны чорудуп турар бис.

– Ажыл чок хамаатыларга социал керээ дээн ышкаш күрүне программалары база ажылдап турар болгай. Ооң дугайында чугаалап бээр силер бе?

– Кожуунувуста 20 хире көдээ ажыл-агый талазы-биле фермерлер болгаш чер ажыл-агыйлыг кооперативтер; хууда сайгарлыкчылар – 147 болуп турар. Ниитизи-биле бизнесте хаара туттунган хамаатылар 349 кижи бар. Оларның 35 хуузу садыг-саарылгада, 41 хуузу көдээ ажыл-агый адырында, 4,6 хуузу аъш-чем кылыр черлерде. Кожуунда 3

заправка, 2 аптека, 3 чемненир чер, 1 ломбард, 2 пекарня, 2 дугуй септээр пункт, 2 пилорама, 1 тудуг материалы кылыр цех, 63 садыг бар.

– Көдээ ажыл-агый адырын сонуургадып көөр силер бе?

– Бисте ниитизи-биле 13390 баш бода мал бар. Эрткен чылга деңнээрге, 4 хуу эвээжей берген. Чүге дээрге 529 баш инекти Таңды кожууннуң «Агросоюз» көдээ ажыл-агый кооперативинче шилчидипкен. Шээр малдың баш саны – 82 655 баш, а чылгы мал – 8609 баш, хаван – 106, дагаа-куш – 71 баш, теве – 9 баш болуп турар.

– Тарылга шөлдери база бар-ла боор аа?

– 44,05 га тарылга шөлү бар. Ооң 41,65 га черге картофель тарыыр, а арткан 2,4 газынга өске ногаа аймаан чылдың-на тарып турар бис. «Улусчу картофель» губернатор төлевилели-биле 476 амыдыралы чегей өг-бүлелерге 22382 кг картофельди эрткен күзүн үлеп бердивис.

– Чурттталга-коммунал ажыл-агыйга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Чингис Эскоевич?

– Күрүнениң программалары регионнуң өске кожуннарында дег, Тес-Хем кожуунда доозазы ажылдап турар. Оларның бирээзи «Аныяк өг-бүлелерге чурттаар оран-сава айтырыы» деп программа. Эрткен 2022 чылда 8 аныяк өг-бүлеге сертификаттарны тывыстывыс. Оруктарга хамаарыштыр алыр болза, кожуун иштинде 370,9 км орук бар. «Сая» болгаш «ДСК» ААН организациялары оруктарывысты харыылап турар. «Айыыл чок болгаш шынарлыг оруктар» национал төлевилелдер база бистиинде боттанып турар. Кожууннуң төвү Самагалдай суурнуң Дружба, А.Ч. Кунаа, Ланзыы, Амбын-Ноян кудумчуларынга 100 сайгылгааннарны салган. Ак-Эрик, Белдир-Арыг. Шуурмак, Үшынаа суурларынга ниитизи-биле 50 ажыг сайгылгааннарны салган. «Улусчу көвүрүг» губернатор төлевилели-биле Белдир-Арыгже баар орукта көвүрүгнү септээн.

– Аныяктар-биле кандыг ажылдар чоруттунуп турар ирги?

– Кожуунда ниитизи-биле 25 хөй-ниити каттыжыышкыннары болгаш 10 волонтежу отрядтар бар. Ниитизи-биле 14 хардан 70 харга чедир 731 кижи идепкейлиг ажылдап турар. 2022 чылда «Эзирлер уязы» губернатор төлевилели-биле ийи хүрежир залды тудуп алган бис. Амгы хүннерде ажыглалче кире берген. Элээдилерниң чыглып ойнаар чери апарган.

– 2023 чылда силерниң кожуун чүнү манап турар ирги?

– 2025 чылга чедир кожууннуң девискээринге күрүнениң бар-ла программаларын боттандырарын планнап турар бис. Ук программалар дээрге-ле чоннуң амыдыралын экижидер болгаш кожууннуң экономиказын хөгжүдеринге көрдүнген программалар болгай. Ынчангаш бар-ла аргаларны ажыглап, бурунгаарлаары – бистиң сорулгавыс.

Тес-Хем кожуун тургустунгандан бээр 100 чыл, а Тываның баштайгы төвү – Самгалдай суурнуң тургустунгандан бээр 250 чыл болган юбилейин демдеглээр бис. Бо кончуг улуг ийи байырлал бисти дүвүредип турар. Аңаа белеткел ажылдары шагда-ла эгелээн деп болур. Тыва кижиниң байырлалы хүреш болгаш чүгүрүк малдар чарыжы чокта эртер эвес. Шаңнал-макталды белеткээри дээш организастаар ажылдар дыка хөй. Байырлаар хүнүвүс тодараттынган. Лама башкыларның сүмелээнибиле 2023 чылдың сентябрь 16-да байырлаар бис.

– Бодуңарның ажылыңарга кандыг үнелел берип болур силер, Чингис Эскоевич?

– Чоокта чаа чонувус-биле ужуражылганы эрттирип, кылган ажылывыстың отчеттуг хуралын организастадывыс. Чонувустуң тергиин эки "5" деп демдектиг үнелелин алдывыс. Кылып чоруткан

ажылдарывысты тускай биидең кылгаш, чонувуска тайылбырлап таныштырдывыс. Чонувусту дүвүредип чоруур айтырыгларынга харыылап, дилеглерин демдеглеп, 2023 чылда кылып чорудар ажылдарның сорулгаларын таныштырып, чагыгсүмелерин дыңнап, солун ужуражылганы эрттирдивис.

Хуралывыска Камбы-ламавыс, Гелег-Чагдар башкы киржип, чонувуска чагыг-сүмезин бергени онзагай болду. Салган сорулгаларывысты чедип ап, кожуунувустуң хөгжүлдези дээш тура дүшпейн ажылдаар деп чонувуска сөзүвүс бердивис. Сорулгаларывыс сөс кырынга артпас. Тыва Республиканың Баштыңы Владислав Товарищтайович Ховалыгның деткимчези-биле демниг ажылдап, төрээн кожуунувустуң улуг-биче чонунуң амыдыралын чиигедип, бүгү күжүвүстү үндүрүп ажылдаар бис. Бистиң ажылывыска бедик үнелелди берип, деткип турарыңар дээш четтиргенивисти илереттивис, чонум!

– Ажык чугаа дээш четтирдивис, Чингис Эскоевич.

/ Айдың ОНДАР.

| ӨӨРЕДИЛГЕ |

90 муң ном немежир

Тываның школалары 90 муң чедир өөредилге номнарын алыр. Республиканың ном саңының фондузунга 50 сая рубльга 89040 өөредилге номнары немежир. Регионнуң 162 школазы Өөредилгениң чаарттынган федералдыг күрүне стандарттары (ФГОС) ёзугаар кол эртемнерге өөредилге номнарын алыр.

Эрткен неделяда Москвадан 14 тонна чедир баштайгы бир мөөң чаа номнар келген. Ылаңгыя, «Чырыдыышкын» ном үндүрер черииң 1-ги болгаш 5-ки классчы өөреникчилеринге ном-дептер келген: бирги классчыларга «Азбука», орус дыл, чогаал номчулгазы, сан, долгандыр хүрээлең эртемнеринге, бешки классчыларга «Орус дыл», «Чогаал», «Англи дыл», «Сан эртеми», «Ниити төөгү», «География», «Биология» болгаш оон-даа өске.

Ол ышкаш кадыы кызыгаарлыг ургларга таарыштыр ажылдап кылган тускай программалыг эртем-өөредилге номнары база школаларның ном саңнарынга немешкен.

Арткан 45 муң чедир номнар март айда келирин манап турар. Апрель 10-га чедир чаа номнарны республиканың школаларынга үлештирер.

Өөреникчилерниң саны чылдан чылче немежип турары-биле, өөредилге номнарынга хереглел база немежип турар. Өөредилге яамызы чаа өөредилге чылын уткуштур ургларны ном-биле хандырар сорулгалыг ажылды чорудуп турар.

Бо чылын федералдыг даңзы ёзугаар өөредилге номнарының чарыгдалдарынче субвенция акшаланды-рыышкынындан 185 чагыгны киирген.

/ Бистиң корр.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

«Ирбиш – 2023» VI-гы хаак чарыжы

Эрткен дыштаныр хүннерде Тывага ирбишти кадагалап арттырарынга тураскааткакан «Ирбиш – 2023» VI-гы хаак маргылдаазы болуп эрткен. Ооң байырлыг ажыдыышкынынга Чазак, Спорт яамызының, Хаак чарыжының федерациязының төлээлери болгаш биатлонга 2 дакпыр олимпий чемпиону, Россияның алдарлыг спорт мастери Евгений Устюгов хүндүлүг аалчылар болган.

Хаакчылар аразында янзы-бүрү мергежилдиң төлээлери – хаак чарыжының хоочуннары, Спорт яамызының «Сүбедей» болгаш Бии-Хем кожуунуң спорт школаларының спортчулары, Хакасияның Таштып суурунуң «Тея» спорт школазы, ТР-ниң Дээди Хуралы, Тываның арга-арыг ажыл-агыйының яамызы, РФ-тиң Онза байдалдар яамызының Тывада эргелели, Россияның Федералдыг кеземче күүседир албанның ТР-де эргелели, ТывКУ, Росгвардия, олимпийжи курлавырлар училищези, республиканың 1 дугаар эмнелгези, Кызылдың диш эмнелгези, республиканың консультация болгаш диагностика төвү, Кызылдың президентиниң кадет училищези, «Skyraher», «TUVA RUNNING», «BORUSTEAM» компаниялары, Кызылдың 5 дугаар болгаш 15 дугаар школаларының спортчулары киришкен.

VI-гы «Ирбиш – 2023» хаак маргылдаазынга 10-дан 50 километрлерге 14 хардан 74 харга чедир 149 спортчу күжүн шенешкен. Кызыл, Туран, Чаа-Хөл, Тожу, Каа-Хем, Таңды кожуунуң Балгазын, Хадың-Аксы, Бай-Хаак, Хакасияның Абакан, Саяногорск, Шира, Таштып, Бирикчуль, Вершина Теи, Черемушка суурларындан хаакчылар «Ирбиш – 2023» VI-гы хаак чарыжын аян киирип, хемчегниң кол маадырлары болган.

Тываның Чазак Даргазының оралакчызы Александр Брокерт хаакчыларга болгаш оларның аарыкчыларынга байыр чедирип тура, «Ирбиш–2023» хаак чарыжының чылдан чылче экижип, ооң деңнелиниң көзүлдүр-ле хөгжүп турарын демдеглээн. Ооң чугаалап турары-биле алырга, бо чылын «Тайга» дыштанылга баазазында аалчыларга бажыңчыгаштарны, чемненир кафелерни, дагдан чуңгулаар орукту, чайгы үеде кышкы маргылдааларга белеткениринге узуну 2,5 км, дооразы 6 м дугуйлуг хаак-биле маңнаар асфальтылыг орукту, хаактар болгаш сноу-бордтар хөлезилээр черлер, машиналар тургузар чер, чуңгулаарда, дөш өрү үнер херексел база дыштанырынга бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургускан. Александр Брокерт «Ирбиш – 2023» VI-гы хаак чарыжының спортчуларынга тиилелгелерни, а көрүкчүлерге мага хандыр дыштанып алырын күзээн.

Россияның алдарлыг спорт мастери, Олимпий оюннарының 2 дакпыр тиилекчизи **Евгений Устюговту** спортчулар, аарыкчылар болгаш аалчылар диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле уткуп алган:

– Хүндүлүг спортчулар, бодумнуң болгаш Красноярск хоорайның спортчуларының өмүнээзинден шак бо кайгамчыктыг байырлалдың ажыдыышкынында силерге байыр чедирер ааскежиктиг-дир мен. Тываның Чазаанга, Спорт яамызынга, ылаңгыя хаак маргылдааның бот-идепкейжи организакчыларынга шаптараазыннар турза-даа, сагыш-сеткилиниң ханызындан бо марафон дээш аарып, ону хөгжүдүп чоруур Хаак чарыжының федерациязының төлээлеринге хаак спортунуң сайзыралынга үлүүн киирип чорууру дээш өөрүп четтирдим! Бүгү хаакчыларга чедиишкиннерни, элээди болгаш аныяк салгалдарывыска бергелерге торулбайн, чүгле бурунгаарлаарын күзедим.

Байырлыг чыскаалдың соонда хаак чарыжы эгелээн. Маргылдааның 10, 15, 30 болгаш 50 километрлерин назы-хар аайы-биле 14–15, 16–17 харлыг элээдилер, 16–18 харлыг аныяк эр болгаш херээжен спортчулар, 19–40, 41–49, 50–59, 60 хардан өрү деп 5 аңгы бөлүктерге хуваган.

10 км чарышка 14–15 харлыг уруглар аразынга Абакандан Алёна Карасёва, 15 километрге – Хакасияның Биричкуль суурундан Наталья Гилёк, 15 километрге 14–15 харлыг оолдар аразынга Абакандан 14 харлыг Вячеслав Кызласов, 20 километрге – Тожудан Эвилең Салчак бир дугаар кирип келгеннер.

1989–2005 чылдарда төрүттүнген уруглар аразынга Кызылдан Айлана Байыр-оол, 1979–1988 чылдың херээжен спортчулары Абакандан Светлана Котельникова тиилээннер.

50 километрге 1999–2005 чылдың оолдар аразынга Алдар Чооду, 1989–1998 чылдың оолдар аразынга – Донен-оол Доржу, 1979–1988 чылдың эр спортчулар аразынга Красноярск хоорайдан Илья Фролов тергиидээн.

20 км чарышка 1958 чылдан өрү херээжен хаакчылар аразынга Мира Дегтярёва, 1953–1957 чылдың эр спортчулардан Сергей Бабкин бир дугаар халып келгеннер.

30 километрге 45 хардан өрү эр хаакчылардан Абакандан Роман Евсеев, 55 хардан өрү – Олег Саяты, 60 хардан өрү – Геннадий Евдокимов тергиидээн.

15 километрге 70 хардан өрү чарышка Абакандан Николай Иванов тиилээн. Маргылдааның эң-не улуг назылыг киржикчизи Каа-Хемден 74 харлыг Владимир Долгополов болган.

Эң-не узун чарышка херээжен спортчулар аразынга 19 харлыг Оксана Шмакова 1 шак 34 минута дургузунда халааш, I-ги черге төлептиг болган. Ол ышкаш эр хаакчылар аразындан Красноярскыдан Егор Цветковский 2 шак 23 минута дургузунда бир дугаар халып келген.

Маргылдааның түңнелдерин дараазында айтыгдан допчузу-биле көрүп болур: https://new.myfinish.info/5108.

Шаңналдыг черлер алган спортчуларга акша шаңналдарын болгаш «Азимут» аалчылар бажыңының, «Тываның оттары» белектер садыының, «Спортмастер» садыының өртектиг белектерин тывыскан.

Спорт яамызы, Кызылдың хоорай чагыргазы, «Тыва» бойдус парыгы, Хаак чарыжының федерациязының Тывада регион салбыры база Дириг бойдус камгалаар делегей фондузунуң Алтай – Саян салбырының деткимчези-биле чылдың-на «Ирбиш» хаак маргылдаазы эртип турарын сагындыраалы.

/ Алиса ДОНГАК.

Чуруктарны Хаак чарыжының федерациязындан алган.

МАРТ 24 – БҮГҮ ДЕЛЕГЕЙДЕ ТУБЕРКУЛЁЗКА УДУР ДЕМИСЕЛ ХҮНҮ

Чидиг айтырыг болуп артпышаан

Туберкулёз айтырыы амдыгаа чедир делегейде чидиг айтырыгларның бирээзи болуп артпышаан. Бүгү делегейниң кадык камгалал албан черииң медээлери-биле алырга, делегейде өлүп-хораарының 10 чылдагааның бирээзи туберкулёз болуп турар.

АМЫ-ТЫНЫНДАН ЧАРЛЫРЫНЫҢ БИР ЧЫЛДАГААНЫ

Чылдың-на делегейде 8–9 миллион кижи аарып турар, а 2,5 миллион кижи амы-тынындан чарлып турар. Россияда туберкулёз-биле демисежири кадык камгалалының база бир кол сорулгаларының бирээзи болуп турар. Ол ышкаш 1990 чылдарның эгезинден тура Россияга туберкулёз аарыы социал-экономиктиг байдалдың баксырааны-биле катап база өзүп эгелээн. 2006 чылдан тура Россия Федерациязында 100000 кижиниң 82,4 хуузу туберкулёзтан аарып турар. А 2020 чылдан тура 32,1 хуузу апарган. Статистикадан алгаш көөрге, ук аарыгдан аараан, өлүп-хораар талазы-биле экижип турар көргүзүглер база бар. Ынчалза-даа сөөлгү чылдарда эпидемиологтуг байдал турум эвес болуп турар. Туберкулёзтуң микобактерияларынга чаңчыга берген болгаш, ВИЧ инфекция-биле кады туберкулёзтан аараан аарыг кижилер саны көвүдеп турар. ВИЧ-тен аараан кижилерниң өлүп-хорап турар чылдагааннарының 40 хуузу туберкулёз аарыы деп демдеглеттинип турар.

ТУБЕРКУЛЁЗ ДЕП ЧҮЛ?

Туберкулёз дээрге кижиниң организминиң бүгү-ле органнарын чип кире бээр айыылдыг аарыг. Ол агаар дамчыштыр тараар болганда, өкпе туберкулёзу хөй кезиинде таваржып турар. Тыныш органнарының ажык хевири-биле аарып турар кижилер аарыгның тараар кол дөзү апарган. Бир чылда туберкулёзтуң ажык хевиринден аарып турар кижи 5–15 кижини аартып каап болур айыылдыг. Туберкулёзтуң микобактериялары довуракдоозунга, караңгы, шык, арыг агаар кирбес черлерге чыл чылы-биле чурттаптар. Ол ышкаш туберкулёзтан аараан малдың эъдин, сүдүн чедир хайындырбаска, ону чигген кижи база аарый бээр. Ховар таварылгаларда кижиниң балыгланган черинче микобактерия кире бээрге, ынчан база аарып болур. Туберкулёзтан кандыг-даа кижи аарый берип болур. Колдуунда ук аарыгдан аарып турар кижиниң чанында чурттап турар улус аарып турар. Ынчалза-даа туберкулёзтуң микобактериязы организминче кире берген кижи бүрүзү база аарывас. Кажан организмниң камгалал күжү суларай (иммунитеди кошкап) бээрге, ынчан микобактериялар дүрген тарап, кижиниң органнарын оя чип кире бээр. Организмниң суларай бээр чылдагааннарынга багай чемненири, доңары, арага ижери, таакпы тыртары, тускай хөрек аарыглары, чигир аарыы, СПИД, оюлганнар дээн ышкаш оон-даа өске янзы-бүрү хоочу аарыглар хамааржыр.

ААРЫГНЫҢ ДЕМДЕКТЕРИ

Эге чадазында аарыг кандыг-даа им-демдек чок эртер. Чоорту аарыгның дараазында демдектери көстүп эгелээр: чедүртүр, аарыгзыг байдал тыптыр, эът изиир, сулараар, деридер, тыныштаар, хөрээнге аарышкы тыптыр. Ынчангаш баштайгы демдектери көстүп кээрге-ле, дораан эмчиже баар. Эмнээшкинни эрте эгелээн тудум, үзе эмнээр үези-даа эвээш болур, эмнерниң дээжизи база күштүг болур. Аарыг кижиниң эмнээшкинни үзүпкенинден база туберкулёзтуң микобактериялары эмнерге чаңчыга бергеш, аарыгны үзе эмнээри болдунмайн баар. Ынчангаш аарыг кижи эмнээшкинни эмчилерниң хайгааралынга доктаамал үзүк чокка ап, аарыгны таратпазыбиле бүгү-ле арыг-силигниң дүрүмнерин сагыыры чугула. Эмнер дузалавас апааарга, фтизиатрия адырында ажылдап турар кезер эмчилер дүргени-биле кезиишкинни кылыр ужурга келир.

САН-ЧУРАГАЙ-БИЛЕ АЛЫРГА

Туберкулёзтуң нептереп турарынга чурттуң социал-экономиктиг байдалы, чурттакчы чоннуң амыдыралының шынары, туберкулёзка удур профилактиктиг дузаның шынары чугула рольду ойнап турар. Бистиң республикавыста байдалды алгаш көөрге, сөөлгү чылда сан-чурагай 100 муң кижиге хамаарыштыр 110,8-тен 106,1-ге чедир эвээжей берген-даа болза, дөмей-ле дүшкүүрлүг болуп артпышаан. Шак ындыг көргүзүг Россия Федерациязында 3,4 катап көвүдеп турар. 2022 чылда аарыг кижилер саны 1039 тургаш, 964 чедир 7,2 хууга эвээжээн. Ол-ла чылын ук аарыгдан өлүп-хораар чорук 118 кижиден 97 чедир 17,8 хууга эвээжээн. Шак ол көргүзүг Россия Федерациязында 8,3 катап көвүдээн.

ИНВАЛИДТЕР САНЫ КӨВҮДЕП ТУРАР

Туберкулёзтан инвалид апаар, апарбазы аарыгны үезинде тодарадып алырындан болгаш чедиишкинниг эмнээшкинден хамааржыр. Тыва Республикада туберкулёз инвалид апаарының база бир чылдагааны болуп турар. Ооң мурнунда 2003–2013 чылдарда улуг улус аразында туберкулёзтан инвалид апаары хандамыр аарыгларының соонда, ийи дугаар черни эзлеп турган. 2014 чылдан тура 3 дугаар черге келген.

2022 чылда туберкулёзтан инвалид апарган кижилер саны 649, ооң иштинде бичии уруглар 29. 18 хардан өрү туберкулёзтан 125 кижи инвалид апарганы илереттинген. 2021 чылга деңнээрге (23), 5,9 хуу көвүдей берген. 18 хар чедир уруглар аразында 12 кижи инвалид апарган. 2021 чылга деңнээрге (6), 50 хуу көвүдээн. Колдуунда туберкулёзтан инвалид апарып турар улустуң хөй кезии күш-ажыл кылып шыдаар назы-харда улус болуп турар. Оларның 5,7 хуузу пенсия назылыг кижилер. Оларның аразында 2 дугаар бөлүктүг инвалидтери көвүдеп турар, өскээр чугаалааргa, 63,4 хуузу. Ынчангаш республикада туберкулёз айтырыы кончуг нарын болбушаан, ук аарыгдан инвалид апарып турар кижилер саны көвүдеп турар.

Тыныш органнарында туберкулёзту эге чадазында тодарадып алыр арга флюорография болур. Ынчангаш 12 хардан өрү ук шинчилгени чылдың-на эртип ап турары чугула. Ооң дузазы-биле эмчилер аарыг кижилерниң 80 хуузун тодарадып ап турар. Бичии болгаш элээди уруглarга туберкулёзтуң эге чадазын Манту болгаш диаскин-тест дузазы-биле илередип ап турар.

ААРЫГГА УДУР ХЕМЧЕГЛЕР

Туберкулёзтан аараан кижини фтизиатр эмчи чыттырып алгаш, эмнелгеден дашкаар база санаторийлерге үзүктел чок эмнээшкин дузазы-биле, арыг-силигни сагывышаан, эмнээр. Аарыг кижиниң чурттап турар оран-савазын үргүлчү агаарладыр, хлор-биле дезинфекцияны доктаамал чорудар. Ол ышкаш аарыг кижиниң чемненген савазын чуур мурнунда элээн үе дургузунда дезинфекция бүдүмели холаан сугга тургузар. Чайгы үеде аарыг кижиниң удуп турар орун-дөжек херек-селдерин хүннүг черге азар. Чүге дээрге хүннүң херелдери туберкулёзтуң микобактерияларын узуткап кааптар шынарлыг. Туберкулёзтан аараан кижиниң өг-бүлезиниң кежигүннери чылда 2 катап эмчи шинчилгезин эртер. Ооң түңнелин көрүп тургаш, чогуур эмнээшкинни база алыр. Туберкулёзка удур ажылдап турар ажылдакчылар ук аарыг өөскүүр үелерде дезинфекция ажылын база чорудуп турар.

/ Светлана СЕДЕН,
“Социал медицина экспертизазының Тыва Республикада кол бюрозунуң” эмчизи.

| САМАГАЛДАЙНЫҢ 250 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР |

Буянныг эгелээшкинге каттышкан

Тываның баштайгы төвү болур Самагалдай суур 2023 чылда 250 харлаар. Аңаа уткуштур төрээн чер-чуртунга белек кылдыр суурнуң чурттакчы чону улуг хемчээлдиг хүрээни тудуп турар. 2022 чылдың апрель 16-да кожуун чагырыкчызы Чингиз Тогаачы, кожууннуң Төлээлекчилер хуралының даргазы Чодураа Донгак, кожууннуң Камбы-ламазы Ай-Демир Ондар оларның эгелекчи саналы-биле хүрээ тудуу эгелээн. Тудуг ажылын удуртуп, чонну хаара тудуп, акша-хөреңги, материал талазы-биле бүгү-ле организастыг ажылды чорудары-биле кожуун чагыргазының амыдыралхандырылга килдизиниң начальниги Арина Даваа хүлээнип алган.

“Хүрээни тудар мурнунда Ай-Демир башкы чогуур ёзулалдарны болгаш номналды кылып чоруткан соонда, тудуг эгелей берген. Самагалдай суурнуң чурттакчы чону буянныг эгелээшкинге катчып, демин көргүзүп, идепкейлиг ажылдап турарлар. Ылаңгыя суурнуң “Челээш”, “Аян”, “Дамырак” уруглар садтарының, 2 школаның коллективин демдеглевес арга чок. Неделяның 5 хонуунда чурум ёзугаар хуваажып алган хүрээ тудуунда эгезинден тура демниг ажылдап турарынга өөрүп четтирдим” – деп, Даваа Арина чугаалаан.

Хүрээниң хемчээли 180 дөрбелчин метр. Ону долгандыр 3 бичии хүрээ ооң мурнунда-ла ажылдап турган. Суурнуң күзелдиг чону тудуг ажылынга киржиринден аңгыда, ында ажылдап турар тудугжуларга аъш-чемни, акша-хөреңгини өргүп турарлар. Эгезинден тура амгы үеге чедир чоннуң

чырган өргүлү 900 муң ашкан. Кожууннуң бюджединден база акша-хөреңгини кииришти рген. Ол ышкаш амгы үеде республиканың өске булуңнарында чурттап чоруур-даа болза, аңаа төрүттүнген, өскен самагалдайжылар база үлүг-хуузун киирип турар. Оларның аразында хууда сайгарлыкчылар Роберт Доржу, Аян Сырат, Байыр Сувандии дээш өскелер-даа тудуг материалдары, акша-хөреңги-биле база дузалашканы аажок өөрүнчүг дээрзин Арина Даваа демдегледи.

Самагалдайжылар хүрээниң улуг оран-савазын тудуп алыры-биле, салым-чаяанныг чурттакчы чону чыглып алгаш, найысылал Кызылга чонун өөртпүшаан, хүрээ тудуунга киирер акша-хөреңгини ажылдап ап база турган.

Улуг хүрээниң артынга котёл база кожууннуң Камбы-ламазының чурттаар өрээли турар дээрзин тайылбырлады. Оон аңгыда, хүрээниң онзагай чүүлү – амгы үениң негелделеринге дүгжүп турар, изиг, соок суглуг, арыгланыр өрээли база иштинге турар.

Амгы үеде тудугнуң 75 хуузу кылдынган. Хүрээниң серизин чылыглаар, шывар ажылдар чоруп турар. Ук ажылдар доостурга, иштики ажылдарже киреринпланнап турар.

Акша-хөреңги талазы-биле айтырыг нарын-даа болза, ажыл дөмей-ле уламчылап турар. Күзүн суурнуң 250 чыл оюн демдеглээр мурнунда хүрээ тудуун доозупкаш, байырлал үезинде ажыдыышкынын кылыр сорулганы салган.

/ Чыжыргана САЯ.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

Баштай чогаал, а оон театр

/ Лекторийниң киржикчилери.

Март 18-тиң хүнүнде В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга Санкт-Петербург хоорайының сцена уран чүүлүнүң россий-жи күрүне институдунуң башкыларының киржилгези-биле "Актёр мергежилдиң онзагайлары, эки, багай талалары" деп лекторий болуп эрткен.

Ук хемчегге Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, РФ-тиң болгаш Хакас Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы, РГИСИ-ниң актёр уран чүүлүнүң кафедразының профессору, уран чүүл эртемнериниң кандидады, режиссёр, актёр Владимир Норенко, Хакас болгаш Тыва республикаларның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, сцена шимчээшкининиң башкызы, РГИСИ-ниң шимчээшкин кижизидилгезиниң кафедразының профессору Татьяна Селянинова, РГИСИ-ниң актёр уран чүүлү болгаш режиссура факультединиң өөредилге-методиктиг ажылының талазы-биле специализи, актёр мергежилиниң башкызы Нина Бочкарёва, Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, РГИСИ-ниң сцена чугаазының кафедразының доценти-зи Елена Крушиницкая, Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажыл-дакчызы, РГИСИ-ниң шимчээшкин кижизидилгезиниң кафедразының улуг башкызы Людмила Прокопенко олар театр артистеринге болгаш ук адырны сонуургап чоруур аныяк-өскенге билиг-мергежилин сонуургадып келгеннер.

Лекторийни Владимир Норенко ажыткаш, бир дугаарында чогаал, а ооң соонда театр дээрзин демдеглээн.

Чогаалдың классика хевиринде көдүрүп турар айтырыглар шупту кайы-даа үеде чугула болуп артпышаан. Ынчангаш Уильям Шекспирниң "Ромео болгаш Джульетта", Фёдор Достоевскийниң "Кем болгаш яла" дээн ышкаш чогаалдары көрүкчүлер аразында амдыгаа чедир сураглыг болуп турар.

"Классика-биле ажылдап тура, чаңгыс кылып болбас чүүл – авторнуң бодунуң маадырларынга хамаарылгазын өскертип болбас" – деп, Владимир Васильевич демдеглээн.

Кандыг-даа театр актёрунга болгаш режиссерга чүгле бодундан эвес, а шупту талазындан сорук кирери чугула. Ындыг арга үе эртерге, чоорту чеже-даа кижини харыксырадыптар болза, дөмей-ле ажыктыг. Ол ышкаш институттан, театрдан дашкаар чүү болуп турарын дөгерезин хайгааракар, аян-чорук кылыр, хөй номчуттунар херек. Ол дээрге артист кижиниң чогаадыкчы шилилгезин тургузуп турары болур. Шак ол чүүл кижи бүрүзүнүң бодунуу болур болгаш бир тускай болур.

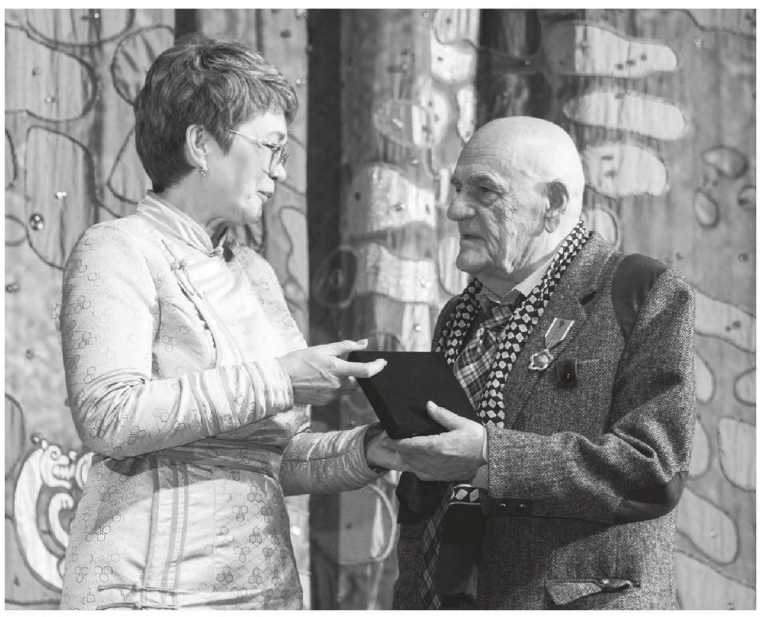
Лекторийниң аныяк киржикчилериниң аразындан Кызылдың башкы колледжиниң "Школа назыны четпээн уруглар өөредилгези" деп угланыышкынның студентизи Эрес Ооржак бодун көргүзүп, келген башкылардан арга-сүме алыры-биле "Башкыларны утпаалыңар" деп шүлүктү аянныг номчуп күүсеткен. Бо чылын ол колледжти дооскаш, улаштыр дээди эртемин актёр кылдыр өөренир күзелдиг. Келген университет башкылары келир үениң аныяк актёрун деткип, арга-сүмезин кадып, чедиишкиннерни күзээн. Ол ышкаш ниитизи-биле актёр уран чүүлүн сонуургап турарларга немей тайылбырны база кылган. Сцена уран чүүлүнүң институдунче дужаап кирер күзелдиг аныяктар саны кончуг хөй болганы театрны аажок өөрткен.

Сцена уран чүүлүнүң российжи күрүне институдунуң башкыларының келгени театрга кончуг улуг ужур-дузалыг болуушкун болган. Ол ышкаш В.Норенковтуң доозукчулары "Метеорит" деп юбилейлиг концертинче боттарының башкыларын чалааннар.

Шак мындыг ажыктыг лекторийни эрттирип, актёр болур күзелдиглер-биле ажык чугаалажып, сонуургаан айтырыгларынга делгереңгей харыыны бергени дээш институттуң башкыларынга өөрүп четтирбестиң аргазы чок. Моон-даа соңгаар шак мындыг хемчеглерни эрттирери кончуг чугула болгаш аныяк-өскенге бодунуң сонуургаан мергежилин шилип алырынга дөгүм болур.

/ Чыжыргана САЯ.

Тыва метеорит 20 чыл эрткенде

/ Е. Хардикованың В. Норенкога шаңнал тыпсып турары.

Март 19-та Тываның В. Көк-оол аттыг Национал театрынга Санкт-Петербург хоорайының сцена уран чүүлүнүң российжи күрүне институдунуң доозукчуларының юбилейлиг концерти болуп эрткен.

"Тыва метеорит" азы "норенкожулар" деп адап турарывыс театрның мөгейикчилеринге билдингир, ынак артистеривис чон мурнунга 20 чыл бараан болуп келгенин түңнээн оюнкөргүзүүн бараалгаткан. Ол чылдар дургузунда кайы хире өзүп, быжып келгенин тыва көрүкчүден аңгыда, шыңгыы көрүкчү – оларны өөредип, доостурган башкылары юбилейлиг концерттиң хүндүлүг аалчылары болуп чаладып, көрген.

Концерт эгезинде албанёзунуң байырлыг кезээнге ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы Елена Хардикова сөс алгаш, ТР-ниң Чазааның Даргазы Владислав Ховалыгның болгаш Тыва Чазактың мурнундан юбилейин демдеглеп турар артистерге байыр чедирип, моон-даа соңгаар чогаадыкчы чедиишкиннерни күзээш, театр дээрге тыва национал уран чүүлдүң кавайы-дыр деп демдеглээн. 25 чыл бурунгаар Тывадан барган чалыы оолдар, кыстардан мындыг уран талантылыг артистерни кижизидип, оларга сценаның чажыттарын айтып берип, театр болгаш кино артизи мергежилди өөредип каан хүндүлүг башкыларынга Тываның чонунуң мурнундан четтиргенин илереткен.

Ол ышкаш чарлаттынган "Башкы болгаш дагдыныкчының" чылында болуп турар хемчегни онзагайлап демдеглээш, Тываның культура болгаш уран чүүлүнүң бедик мергежилдиг специалистерин белеткээринге киирген үлүг-хуузу дээш "норенкожуларның" чалап алган башкыларынга дараазында шаңналдарны тывыскан:

ТР-ниң Чазак Даргазының Хүндүлел бижии-биле Нина Бочкаревага, "Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы" хүндүлүг атты Елена Крушницкая, Людмила Прокопенко, Татьяна Селяниновага тывыскан.

"Тыва Республиканың мурнунга ачы-хавыяазы дээш" деп медаль-биле Владимир Норенкону шаңнаан.

Ийи кезектиг болган концертке "норенкожуларның" ойнаан шиилеринден монологтарны, студент чылдарында көргүзүп турган оюнкөргүзүглериниң видео бижидилгелерин болгаш уранчечен фильмнерге ойнаан рольдарындан үзүндүлерни, хөйнүң болгаш чаңгыстың ыры-самын көрүкчүлер улуг сонуургал-биле магадап, изиг адыш часкаашкыннары-биле хүлээп көрген.

Ол-ла концерт программазының аразында башкыларынга улуг хүндүткелин илередип, театрның артистери боодал чечектер, белектерни сунганнар.

25 чыл бурунгаар Тывага кээп чорааш, хөй улус аразындан шилип алгаш, беш чыл дургузунда артист мергежилге өөредип каан "ажы-төлүнүң" 20 чыл сценага ажылдаан түңнелинде, бышкан улуг артистер болганынга Владимир Норенко өөрүп, моон-даа соңгаар чедиишкиннерни күзээн. "Дириг-ле чорзумза, Тывадан келген оолдар-кыстарны күзелдиим-биле хүлээп, бүгү ынакшылым берип тургаш өөредиринге белен мен. Силер бүгүдеге театрга ынакшылыңар дээш четтирдим!" – деп, башкы, режиссер, профессор, РФ-тиң, Хакас болгаш Тыва Республикаларның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Владимир Васильевич чугаалаан.

/ Бистиң корр.

/ "Норенкожулар" башкылары-биле.

Чуруктарны интернет четкизинден алган.

Кызыгаар чок делегейниң кижилери

Март 19-та И. Ярыгин аттыг спорткомплекске "Бодалымның алдын холу" деп бир дугаар республика чергелиг улуг назылыг база кадыының байдалы кызыгаарлыг арга-шинектиг улустуң хол-биле кылган ажылдарының мөөрейи болуп эрткен. Ону ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының деткимчези-биле "Поддержка" Республиканың социал хандырылга төвү организастап эрттирген.

/ Диизеңмаа Дингилаа, Сандаймаа Монгуш.

Мөөрейни чарлапканда, киржир күзелдиг 70 кижи билдириишкин киирген турган. Херек кырында, мөөрей болур хүнде киржикчилерниң саны 85 четкен. Аңаа Өвүр, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Бии-Хем, Каа-Хем, Кызыл кожууннардан болгаш Кызыл хоорайдан бодунуң харназынынга-даа, кадыының байдалынга-даа чалынмас ушеверлер чыглып, киришкен.

Мөөрейниң эң улуг назылыглары **Диизеңмаа Дингилаа** (85 харлыг), **Сандаймаа Монгуш** (87 харлыг) кады төрээн угбашкылар. Олар Өвүр чурттуг, амгы үеде Кызыл хоорайда чурттап турар:

– Аныяавыстан аргыттынып, дааранып чораан болгаш, бо удаада улуг назылыг улус аразынга мөөрей болур дээрге, келгенивис бо. Чогум улуг орулга киирип алыр сорулга-даа чок, чалгаарап, хол куруг олурбас дээш, бичии ойнааракларны, бөрттер, уктар база өске-даа чүүлдерни шаавыс-биле даарап, аргып, кылып турар бис. Мөөрей кончуг солун, чараш-тыр.

Ачиймаа Таргын. Бо чылын 82 харлаар. Бай-Тайганың Тээлиден келген:

– Ургларым чаш турда, өөм ээзиниң авазы, ургларым кырган-авазының 70 чылдар эгезинде чинчи-шуру дизерде, хендир орнунга сиир ажыглап кылып турганын көрген мен. Ол хевээр бодум база кылып өөренип алгаш, чавагаларны кылып чоруурум бо. Оон аңгыда, буга, деге болгаш черлик аңның эмиин тускай хепке кадыргаш, савалар кылып турар мен. Аңаа кыс кижиниң каасталгаларын сугарынга кончуг эптиг, чиик-даа. Ол ышкаш амгы үеде уттундуруп бар чыдар кыс улустуң база бир эдилели – аадаң. Ону тыва херээженнер курунга астып алыр турган. Ам болза сумка-дыр ийин. Алтайның херээжен чону ам-даа ону ажыглап чоруурун көрген мен. Ооң иштинге уруг-дарыының хинин кезээде ап чоруур улус чораан. Мындыг мөөрейни эрттирип турары кончуг эки-дир деп көрүп тур мен.

Дина Донгак, 25 харлыг. Бии-Хемден келген. Төрүмелинден кадыының байдалының аайы-биле кызыгаарлыг арга-шинектиг-даа болза, кидистен сырып кылган олбуктар, шык тыртпас сандай кырынга чадыглар даарап турар:

– Авам-биле кады ажылдап турар бис. Авамны Чайнаа Донгак дээр. Ол дааранып машинага, мен хол-биле даарап турар бис. Чагыглар хөй кээп турар. Орулгалыг ажылдап эгелей берген бис. Авам дөрт чыл бурунгаар бодун ажыл-биле хандыртынар программа-биле күрүне деткимчезин алгаш, дүк-биле ажылдаар хууда ажыл-агыйны ажыдар аргалыг болган. Алгы-кешти база эттеп турар бис.

Мөөрейниң база бир киржикчизи Бай-Тайгадан Байырмаа Сарыг-Хуурак. 21 харлыг. Ол азырандыга өстүрген 7 уруунуң улуу дээрзин **Марьяна Хертек** чугаалады:

– Уруум үнү чок-даа болза, кончуг уран-шевер кижи. Ортумак класска өөренип тургаш, чавага кылырының дедир шанчып даараар аргазын башкызындан өөренип алгаш, ол олчаан боду мынчаар ажылдап эгелээн. Чавагадан аңгыда, суг-чинчилерден кыс кижиниң каасталгаларын, холга тудар сумкаларын боду чогаадып кылып турар. 2022 чылда социал керээ-биле күрүне деткимчезин алгаш, бо талазы-биле элээн шуудап, орулгалыг ажылдап эгелээн кижи. Мындыг мөөрей, делгелгелерге ооң мурнунда база киржип турган. Уруумнуң ажылдарын улус дыка сонуургаар, чараш-сынар чорду.

Темир Монгуш. 47 харлыг:

– Бо бир дугаар мындыг мөөрейде киржип келдим. Бодумнуң алыс чуртум Чөөн-Хемчиктиң Бажың-Алаак суур. Кызылче көжүп келгенден бээр 6 чыл болуп турар мен. Мында бодумнуң кылган ажылдарым – чулар-чүгенни делгеп салганым бо. Малчын өг-бүлеге өскен болгаш, ачам, кырган-ачамның чулар-чүген кылып турганын бичиимден көрүп, кылып өөренип алган мен. Школачы үемде-ле караам көөрү баксыраан. Ындыг-даа болза чулар-чүгенни ам-даа кылып турар мен. Караам көөрү эки турда, чаңгыс кежээ бир чүгенни кылып алыр турдум. Ам далаш чок кылып турар мен.

Мөөрейниң база бир киржикчизи Тываның В. Көк-оол аттыг Национал театрының идик кылыр цегиниң мастери **Шолбан Ховалыг** Республикада кулаа дыңнавас улустуң ниитилелиниң идепкейжи кежигүнү:

– 2007 чылдан тура Национал театрда идик кылыр мастер болуп ажылдап турар мен. Чүгле тыва национал идиктерден аңгыда, шии бүрүзүнге кандыг идиктер херек болдур, ону даарап, кандыг-даа омак-сөөктүг чоннарның хөмден, брезентиден дээш өске-даа материалдардан идиктерин кылып белеткеп турар мен. Япон чоннуң ыяштан кылган идиктерин-даа кылып турдум, дыка солун.

База бир мөөрей киржикчизи, республикада хомус кылыр ховар дөрт мастерниң бирээзи Бии-Хемниң Өөк суурдан келген 52 харлыг **Таная-Херел Ойдупаа.** Ол 35 чыл дургузунда бир чылдала үш муң ажыг хомустарны кылып турар.

– Хомусту көк демирден кылып турар мен. Материалды ооң мурунда тып алыры берге турган болза, ам садыгларда сада бергени эптиг. Колдуунда уран чүүл школаларындан болгаш улуска сунар суй белек кылдыр бээр дээн чагыглар кээр. Бир хүнде элээн хөй хомусту кылып болур. Күрүнеден амдыызында деткимче албаан мен. Ол дугайында бодап турар мен. Делегейде эң-не хөй хевирлиг хомус – тыва хомус болуп турар. Мен 13 хевирин кылып турар мен. Тыва кижиниң эң-не бир дугаар чогааткан хомузу – дая-хомус, ооң соонда чарты-хомус дээш өске-даа. А эң сөөлгү хевири – ча-хомус болур. Ону хөйге билдингир, алдарлыг хөөмейжи Алдын-оол Севек чогааткаш, боду ойнап чораан кижи. Мындыг мөөрейлерни эрттирип турары дыка ажыктыг деп санаар-дыр мен. Чүге дээрге улуг назылыг улустарның кылып турар ажылдарын аныяктарга өөредиг кылдыр тайылбырлап көргүзеринге дузалыг. Организакчыларга четтиргеним илередир-дир мен.

Мөөрейниң түңнелинде 10 номинацияга дараазында тиилекчилерни илереткен:

Пордан кылган ажылдар – Долаана Ооржак;

Демирден ажылдар – Таная-Херел Ойдупаа;

Хол-биле болгаш машина-биле даараан ажылдар – Валентина Ондар, Элла Сарыглар;

Бодунуң чогаатканы ойнаар-кызы, чымчак ойнаарагы – Вера Васильева;

Ыяштан чазаан ажылдар – Херел Ооржак;

Авторнуң суй белээ – Саян Сат;

Кидистен кылыглар – Дина Донгак;

Аргаан ажылдар – Даң-Хаяа Чамыян;

Талдан, хаак будуктарындан болгаш өске-даа материалдардан корзиналар, шкатулкалар кылырынга – Элла Сарыглар болган.

Хөмден кылыглар эвээш болганы-биле тиилекчини илеретпээн.

Номинация бүрүзүнде үшкү черге чедир киржикчилер тус-тузунда шаңнаткан. Ол ышкаш мөөрейге киржип келген кижи бүрүзү хол куруг чанмаан.

Ховар салым-чаяанныгларны мөөңнээн солун мөөрейни чылдың эрттирерин организакчылар планнап турар. Кандыг-даа хемчегге киржикчилер хөй болган тудум, чарыгдалдар база хөй болуру билдингир. Бо мөөрей киржикчилеринден дадывыр тыртпааны-биле, организакчыларга шаңналдар 85 кижиниң холун актап, белеткээри нарын болганын олар чугаладылар. Дараазында чылын деткикчилерни хаара тудуп тургаш, моон-даа эки эрттирер дээн.

/ К. МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

/ Мөөрейниң тиилекчилери.

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

| ХУУДА БОДАЛ |

Хөөмейжиниң көскү-хөңнү

Эртинелиг тыва чонум! Эки, чырык аяс хүннүң бисте келгени дег эвилең чаңчылсагылгалар болур үндезин эрте-бурунгу ук-төөгүвүстү мөңгежидип, салгал дамчыыр чаяан-салымывыс эгидер ужурлуг бис.

Көшкүн аңчы-малчын амыдыралды чээрби чүс чылдарның эгезинде чаартып өскерткенинден, тыва кижилерниң амыдыралы ол үе-шагның хөгжүлдези болу берген дээр. Сайзыралдыг чуртталгаже колхозчуп кирген бөгүнгү тывалар, черлик аймактар диртип чораан төөгүлүг бис. Ол үелерге чедир бөдүүн өгбелеривис салымывысты баш удур көрүп, кымның төлү кандыг болурун "дарган оглу дарган болур" деп сөглеп каар турган. Тыва аас чогаалында бар уран чүүл хевирлеринге тергиин онзагайларны аймактар боттары тускай мергежилдиг кылдыр өстүрүп, бичии салгалдарның кадыкшылын камгалап чораан.

Өгбелеривистиң айтып, көргүзүп, дамчыдып чоруур арга-дуржулгалары өске дылдарда чок хөй чылдарның шылгалдазын эрткен эртинелер-дир. Оларны аңгы дылдыг эртемденнер боттарының бодалы, өске дүрүмнер-биле шын эвес чугаалап, бижип турарлар. Боттары хөөмейлевес, тывалап билбес улус чаяан эртиниң утка-шынарын көрүп, сактыпдаа шыдавас болурлар.

Каракка көзүлбес кайгамчыктыг чүүлдү кым-даа сонуургаар, магадаар. Херек кырында, тыва хөөмей чажыдын дораан "өөренип" алыр амыр, чиик, белен деп хөөретпес. Кадыкка хоралыг, харын-даа айыылдыг деп кижи бүрүзү медереп билген турар кылдыр дыңналдыр чугаалаар херек.

ХӨӨМЕЙ КАЖАН-ДАА КЫРЫВАС

Хөөмей боду кажан-даа кырывас, төнмес, мөңге бойдус чаяалгазы-дыр. Ынчангаш хөөмейжи бүгү назынын чараш эртиниң эки сайзыралынга тураскаадыр, маадыр салым-чолдуг болур. Чаш-даа кижини хөөмейжи бол деп көгүдүп, албадавас, эртиниң үүлезин кижи-ле болганы угбас, эртежик-ле "бурганнай бээр" хомуданчыг чылдагааны ол. Чаяалгалыг салгалдарын хоочуннар бичиизинден тура дадыктырып өстүрер болгаш оларның күүселдези хостуг, делгем, хала чок болур. Даштындан көрүп, дыңнап олурарга, белен ышкаш болурга, өске өңнүктеривис: "Берге чүү-даа чок-тур" – дээш, бар шаа-биле күженип турары кээргенчигдир. "Сөс чок ыр" деп соора билген улустар тыва хөөмейни будап, хоозун утка чок үннер үндүрүп, боттары хос, меге хөөдүглерни кылып эгелээн.

Боттарывыс хей-аъдывыс – хөөмейивис дынын тыртып башкарбас болзувусса, эртиневис эдилээр арга чок хөй янзы "хөгжүлделерге" алзып, сайзыралды сандарадып турарын дораан эскерип, доктаадыр херек. Аастыг-ла кижи алгырыптар кылдыр хөөредип "шоу" байдалче тыва дылывыстың ховар эртинезин хойтпактатпайн көрүңер, чараш, чазык төрел чонум!

Ук-дөстүг тыва дылывысты билир, тывалап эки өөренип алган улуска эртиневисче орук кезээде ажык. Тывалап билбес кижи шын "хөөмейлеп" өөренип алдым деп шыдавас, чыландык өттүнүп-ле чоруур боор. Тыва дылывыс, төөгүден тывызык. Оон мөңге эдилелдиң читпес чажыттарын дилеп тывар бис. Уран-мерген утка-шынарны тыва дылда шыгжап каан болгаш, төрээн дылывыстың тыны, үнү, аяны, хөөннери хөөмейниң көзүлбес чурумалын дамчыдып бээр чажыт доң, ыдыктыг чараш дүлгүүр ол-дур. Ава төрээн дылывысты өскелеп чугаалашпас апарганывыстан шуптувус ие-черивиске, өгге, даггадаа өске кижилер өттүнер чуртташтар апарган бис. Көрүп, дыңнап олурар авааачавысты хүндүлеп, сеткилинге эргим кылдыр адап, авыралдап чаңчыгаалыңар. Тыптып өзеривистен тура биске чүрээниң ханызындан дамчыдып берген эртинези, дириг бурганнар ада-иевистиң өнчү-белээ, хөөмей ол болур. Бар үш хөөмейжи оруктуң ортузу, кол чайгаар төрүттүнер салым-чаяан ол-дур.

ХОЛГА ТУДУСПАС, АДЫЖЫНГА САЛБАС

Чаяан-салым оруунга чүгле ачазы азы хөөмейжи авалыг турган салгалдар база хамааржыр. Салымныг салгал төнмес. Бодунуң эки, быжыг сорулгазы кошкаар болза, салымныг-даа кижиден эртине чоруй баар. Далаш күженип, албадап оттурбас, айыылдыг хөөннер-дир. Хөөмей хөңнүнден (иштинден) төрүттүнер көзүлбес хөй үннер болгаш угаан-медерелинде күзел-бодал чокта, улус өттүнүп, күженири хоралыг.

Тыва хөөмей делгереңгей шынарлыг уран-мерген боткижизидикчи медерел ажылы. Куруг хей агаарны билип, хемчээлин эптиг ажыглап, чаңчыгып алыр чажыт бурунгу тыныш өстүрер мергежил аргалары-дыр. Хөөмейге сундулуг салгалдарны чажындан тура далаш чок эгелээр чадалар-биле боттарынга тайылбырлап, өттүнүг-биле дадыктырар. Ол чаңчылдарны хөөмейжи боду айтып, күүседир. Бодунда бар угаан ажылын үрээнден айтырып ажыглаар медерелдиг эскериглер-дир. Эът-бодун, үрээн дыңнап билбес болза, тыныжын эптиг башкарып шыдавас. Танывас чараш херекселди садып-даа алгаш, ол хиреде аңаа ойнавас тудукчу болур.

Хөөн, хөңнүм деп бодунуң туразында байдалын чагырып өөредир эң эптиг арга-мергежилдерни хөөмейжилер кижизидип дадыктырарынга ажыглап келген бурунгу дуржулганы билиг кылдыр эгидип дамчыдар бис.

Холга тудуспас, адыжынга салбас үүлге даштыкылар хамаанчок чаа тывалар, боттарывыс безин бүзүревес апарган болгаш, хөөмейни өөредир мурнунда төрээн дылывысты арыглап, камгалап алыылыңар. Англи дылга очулга өске, орус дылга тайылбырлаарга, шын эвес апаар. Чүгле төрээн дылы тындырар тыва хөөн чаяалгалыг эртине-дир.

Ийиги хөөмейжи салгал оруун дөзеп уктаар дээр. Адаиези хөөмейжи эвес-даа болза, артында салымныг өгбе төрелинден айтырып, дыңнап чорааш, дөзеп алыр чоок аймактар харылзаалыг орук болур. Төрелдерниң төөгүлүг оруунга ырак-даа чонундан төрел хөөмейжилер турар. Кол сагыыр чаңчылдарывыс – салгалдарга далаш чок эге дадыгыышкыннар. Өгбелерниң чагыглары хөөмейжи чуртталганың чажыттары, эртинени шын чараш эдилээриниң бергелерин көрген камгалакчы сүмелер болур.

(Уланчылыг)

/ Аңгыр-оол ХЕРТЕК,
Тываның Хөөмейжилер, чогаалчылар, Композиторлар эвилелдериниң кежигүнү, төрүттүнген салымныг хөөмейжи башкы.
Мугур-Аксы суур.

| САКТЫЫШКЫН |

Улуг даргаларны айбылааны

Кызыл суглуг Баян-Колга Байкара Аласай деп аажок хөөремиккей, солун чугаалар чугаалаар катым-даа боор кижи чурттап чорду. Мен суг сөөртүр машина мунуп ажылдап тургаш, дииҥнеп-даа чорааш, ооң солун чугааларын дыңнаар дээш, оларның аалынга үргүлчү баар мен.

"Шагда Х дугаар колхозтуң тараа шөлүн ТД-74 деп трактор-биле чардырып турумда, илчирбезиниң чаглаа дугую уштуна бээрге, ону суп чадажып турумда, ГАЗ-69 машиналыг ийи кижи халдып келди дээр. Бирээзи галстуктуг орус хамааты кижи. База бирээзи ортумак дурт-сынныг тыва эр кижи. "Тракторуң чүзү канчап барды" – деп, тыва эриң айтырды дээр. Көрбейн турар кижи сен бе, чаглаа дугую-ла уштуна берген-дир. Айтыртынып турбайн, сукчувут харын" – дээримге, сукчуп берген-не болгай харын дээр. "Дарга-бошкаларың кээп тур бе" – деп база айтырды дээр. Кандыг кончуг сонуургак чолаачы боор, даргазы-даа чүве айтырбайн турда деп бодааш, "Ча-чаа, оларың мени уттупканнары ол ыйнаан" – деп шыжыгып харыыладым дээр. Ийи келген кижи ыыт чок машиназынга олурупкаш, халдып чорупту дээр. "Элээн болганда, колхоз даргазы, партком секретары, бригадир суглар халдып келгеш, мени теп кал частылар. Бисти чүге Тока даргага хоптап турган сен деп, аажок кончааннар. Чолаачызы деп бодааным тыва кижи – Тываның улуг даргазы Салчак Калбакхөрекович Тока болган, а галстуктуг дарга кижи деп бодааным чолаачызы болган болбас ийикпе" – деп каттырып хөөреп орар-ла болгай.

База бир катап министрлер чөвүлелиниң даргазы Михаил Клаевич Мендүме сургакчылап чорааш, Баян-Колга келген дээр. Ол келгенде, ыяап-ла Содунам Андрей бажамның ада-иезиниң аалынга албан кире дүжер дарга-дыр. Бажамның ачазы Көжер ирей аажок шыдыраа ойнаар. Мендүме дарга база шыдырааны аажок сонуургаар болгаш, ирей-биле ийи-үш оюнну ойнапкаш чоруур дарга-дыр.

Бир хүндүс кырган-авай өөнге чааскаан шай хайындырып олурда, өг даштында машина халдып келгеш, шимээни бир кижи өг эжиинде кылаштап келген дээр. Кырган-авай олургаш, даштын келген кижи ыяштан киирип кел деп айбылаан дээр. Келген кижизи ыяш чарарже кылаштаааш, чарган ыяш куспактап алгаш, өгге кирип кээрге, кырган-авай улуг дарганы көрүп кааш, аажок белиҥнеп: "Даргам сен бе, даргам, дадайым ай" – деп аяк-хымыжында барган дээр.

А Михаил Клаевич тургаш, "Ажырбас-ажырбас, кырган-авай. Шын-дыр харын, кижи канчап өгже хол куруг кирип олурар боор" – дээш, кырган-авайны аажок оожургаткан дээр.

Салчак Калбакхөрекович Тока Таңды кожуунче сургакчылап чорааш, Кочетов суур тавараш, Элегес хемниң кежиинге халдып келгеннердир. Хем дажып, улгады берген чыткан болган. Машиназы-биле сүстүрүп кежер аайын тыппайн турда, хемниң доо талазындан аъттыг арат сүстүрүп кежип келген дээр. Тока дарга: "Бистиң машинавыс кежип шыдаары кандыг ирги?". Аъттыг арат мынча деп харыылаан дээр: "Эки бораның эзеҥги үстүнден, хүлүк бораның хендирбе адаандан-на чүве-дир. Силерниң ол мунуп алган эзремчигей дег эҥгеҥнээн, доос-кара дег доҥгаҥнаан, чөдүл-какыл чүвеҥер ынаар углаан-даа херээ бар чүве бе" – дээш, аъдын бир чырс кылдыр кымчылааш, хаядаа көрүнмейн, чортуп чоруй барган дээр. Эртенинде күжүр ааспырак арадың аалынга дүште-даа чок шайлап олурда, Кызылдан машиналыг ийи шагдаа келгеш, тудуп аппарган дээр болгай.

/ Петр НАЙЖАП.

КӨДЭЭДЕ БИР ЧАЛЫЫ КЫСКА

Сөзү Александр ДАРЖАЙНЫЫ.
Аялгазы Борис ЧАМБЫТТЫЫ.

Дуруяалар, аңгыр куштар
Турлагларын каггаш барган.
Селбер баштыг сургуул оолак
Сени каапкаш, чорувуткан.

Күскү дүжүт ажаалдазы
Хүнү кээрге, дооступ калган.
Төөредип турган оглуң
Дөгернипкеш, арлы берген.

Философия дүрүмнерин
Бирден бир чок шээжилеп,
Сеткилинден сени уткан
Семинарлап базып турар.

Келир күзүн дүжүт ажаап,
Келир, келбес канчап билир?
Чөргектер чуп сен-не харын
Чөгел төтпейн манап чор сен.

МЕДИАХОЛДИНГ ТЫВАМЕДИАГРУПП
предоставляет следующие услуги:

- Музыкальное поздравление (хөгжүмнүг байыр) на телеканале «Тува 24»;
- Реклама в газетах: «Тувинская правда», «Шын», «Сылдысчыгаш», «Тываның аныяктары» (с дублированием в социальных сетях);
- Реклама на радио «Звезда-Кызыл» 104,4 FM
- Изготовление сувенирной продукции (футболки, стаканы, буклеты и т.д.);
- Размещение платных услуг на сайте ИА «Тувамедиагрупп»

Отдел продвижения и продаж находится по адресу ***г. Кызыл***
ул. Красноармейская, д. 100, 309 кабинет, тел. 8(39422) 2-18-10
сот. 8-923-267-07-49

РЕКЛАМА

Хүндүлүг Кызыл хоорайның чурттакчылары!

«ВОДОКАНАЛ-СЕРВИС» КХН эрткен чылын суггарылга хандырылгазы дээш чыглы берген өрелериңерни төлээриниң дугайында медеглээн. Ону төлевес болза, 2023 чылда суггарылга системазын кожуп бербес дээрзин сагындырып турар.

Харылзажыр телефону:
8-800-200-5351 (150 немээр)

РЕКЛАМА

В ООО ЭНЕРГОСТРОЙ
требуются:

- бригада каменщиков,
- бригада плотников-бетонщиков,
- производитель работ (прораб),
- мастера СМР,
- заместитель главного бухгалтера,
- сварщики,
- машинисты автокранов

89016773504,
89961295555

РЕКЛАМА

ТЫВА МЕДИАГРУПП

ГАУ РТ «ЦД» Тывамедиагрупп» предлагает большой выбор сувенирной продукции с нанесением логотипа Вашей организации на заказ, а также полиграфические услуги любого уровня сложности в г.Кызыл.

РЕКЛАМА

ПОЧТА РОССИИ

Подарите подписку
детям и пожилым

- детскому дому
- школе-интернату
- дому малютки
- дому престарелых
- библиотеке и ВУЗу
- хоспису

Благотворительная акция

РЕКЛАМА

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Каа-Хемского района Республики Тыва информирует о предоставлении в аренду земельного участка **Давыдову Виктору Петровичу** с кадастровым номером 17:04:0805001:376 из категории земель населённых пунктов, находящийся по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сизим, ул. Березовая д.32 с видом разрешенного использования для индивидуального жилищного строительства, общей площадью 1500 кв.м.

Заинтересованные в предоставлении земельного участка граждане вправе подать заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды в течение 30 календарных дней с даты опубликования настоящего объявления по адресу: Республика Тыва, Каа-Хемский район, с. Сарыг-сеп, ул. Енисейская д. 143 с понедельника по четверг с 09:00 часов до 15:00 часов администрация Каа-Хемского района.

РЕКЛАМА

Музыкальная передача
“От всей души”

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

3500 руб. – 1 песня
– 6 фото
– до 70 слов

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ НА РУССКОМ И ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

ПО АДРЕСУ:
г.Кызыл, ул. Красноармейская, д.100, каб. 309
tyvamediagrupp@bk.ru
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

РЕКЛАМА

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН
2023 чылдың март 22 | № 20 (19651)
ШЫН

| СПОРТ |

«Мажалык» команда баштайгы чемпион

Тывада чаа тургустунган мини-футбол лигазы 2 дивизионнуң 20 командазының аразынга республиканың баштайгы чемпионадын деткикчилер дузазы-биле «Сүбедей» спорт өргээзинге тускай чурум ёзугаар эрттиргеннер.

Мини-футбол лигазының кол соруглазы – мини-футболду Тывага калбаа-биле сайзырадыры, шыырак эр, херээжен командалар регионнар аразында маргылдааларга эки ойнаарын чедип алыры.

Ийи ай дургузунда оюннарның түңнелинде, бирги дивизионнуң 10 командазындан 1-ги черже Барыын-Хемчиктен «Мажалык» команда бүзүрелдии-биле үнген (тренери Ужар-оол Мижит-Доржу), 2-ги черни УФСИН-ниң командазы ээлээн, 3-кү черге ОБЯ-ның командазы төлептиг болган.

Ийиги дивизионнуң 10 командазындан 1-ги черже «Сүбедей» спорт школазының командазы үнген (тренери Байыр Ховалыг), 2-ги черге Кызылдың командазы, 3-кү черге Тыва информация системаларының командазы төлептиг болган.

Шаңналдыг черже кирген командаларны, тергиин ойнакчыны, эки камгалакчыны, тулган вратарьны дипломнар, кубоктар, өртектиг белектер-биле деткикчилер шаңнаан. Маргылдааның кол деткикчизи АЗС “ОПТИ” болган.

Дараазында маргылдааларны чылыг үеде стадионга эрттирер деп шиитпирлээн.

Киш-Кулааның тиилелгези

Якут Республикага күш-культура шимчээшкининиң 100 чыл оюнга база Олимпий оюннарының чемпиону Роман Дмитриевке тураскааткан делегей чергелиг хостуг хүреш маргылдаазы март айның ортаа үезинде Якутск хоорайга болуп эрткен. Аңаа Азербайджан, Армения, Узбекистан, Таджикистан, Киргизия, Казахстан, Моол, Греция, Иран, Белоруссия, Молдова болгаш Россиядан 185 эр, 83 херээжен мөгелер киришкен.

Бо улуг маргылдаага бистиң республикадан 7 мөге (5 оол, 2 уруг) киришкеннер. Бистиң 3 мөгевис маргылдаага шыырак киржип, 3-кү шаңналдыг чер дээш хүрешкеннер. 61 килге 35 мөге аразындан Кызылдың олимпийжи курлавыр училищезиниң сургуулу Сагды Давид 3-кү черге төлептиг болган (тренери Сүгдер Ламажап). Херээжен мөгелер аразынга 62 килге база-ла олимпийжи курлавыр училищезиниң сургуулу Киш-Кулаа Кыргыс чараш, дидим хүрешкеш, 1-ги черже үнүп, тиилекчи болган. Киш-Кулааның эжи Лиана Сандак 59 килге 3-кү черни чаалап алган (иелдирзиниң тренерлери Айдың Достай биле Россияның чыынды командазының тренери Лориса Ооржак).

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Совет Эвилелиниң Маадыры Базар Ринчинге тураскааткан Бүгү-россия чергелиг хостуг хүреш маргылдаазы Агинск-Бурятск округтуң төвү Агинск хоорайга болган. Аңаа бистиң мөгелеривис чедиишкинниг хүрешкеннер. 61 килге 2 дугаар шаңналдыг черни Седен Кежик (тренерлери Донгак Эртине-Маадыр, Менги Мортуй-оол), 74 килге Казырык Сайын чараш хүрешти көргүзүп, 1-ги черже үнгеш, тиилекчи болган (тренери Менги Мортуй-оол).

Совет Эвилелиниң Маадыры Базар Ринчинге тураскааткан Бүгү-россия чергелиг хостуг хүреш маргылдаазынга тыва мөгелерден 1-ги черни чүгле Владимир Күжүгет 40 чыл бурунгаар чаалап алган.

Бистиң республиканың Хостуг хүреш федерациязының дыңнадып турары-биле, Якутияга болур Россияның бирги чери дээш маргылдаага киржир эргени 14 мөге, а 18 харга чедир мөгелер аразынга киржир эргени 40 ажыг мөгелер чаалап алган.

Ол ышкаш бо чылын бүгү Россия чергелиг “Азия төвү” дээш оон-даа өске маргылдааларны эрттирери көрдүнүп турар.

Кулаа дыңнавас болгаш 18 хар чедир мөгелер аразынга Россияның бирги чери дээш Владимир хоорайга март 15–16 хүннеринде эрткен хостуг хүреш маргылдаазынга Эртине Доржукай 2-ги шаңналдыг черни чаалап алган (тренери Аржаан Ооржак).

/ Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ.

| ЛЕОНИД ЧАДАМБАНЫҢ 105 ХАРЛААНЫ |

Аянныг номчулганы ам-даа сайзырадыр

Март 18-те уруглар чогаалчызы Леонид Борандаевич Чадамба 105 харлаан. Аңаа тураскаадып, школачылар аразынга аянныг номчулга мөөрейин эрттирген.

Үк мөөрейни эрттиреринге чогаалчының өг-бүлезиниң кежигүннери: уруу Айлана Чадамба, уйнуу Леонид Чадамба, уйнуунуң оглу Илья Чадамба база өске-даа төрел-дөргүлү организастап эрттирген. Мөөрейниң жюри кежигүннери Айлана Чадамба, Леонид Чадамба, аргадуржулгалыг артист Арсен Сюрюн, Өөредилге болгаш культура яамыларының, К. Чуковский аттыг уругларның ном саңының төлээлери болганнар.

Уруг бүрүзүнүң белеткели канчаар-даа аажок шыырак болган. Оларның аянныг номчулгазын арга-дуржулгалыг артистер-биле-даа деңнеп болур. Ынчангаш баштайгы 3 тиилекчини илередири, амыр эвес ажыл болган. Үшкү черге Кызыл кожууннуң төлээзи Асель Күжүгет төлептиг болуп, диплом болгаш 5 муң рубльдиң сертификады-биле шаңнаткан. 2-ги черни Бай-Тайга кожуундан Аржаан Күжүгет чаалап алгаш, 7 муң рубльдиң сертификадын алган. Сүт-Хөл кожууннуң төлээзи Лилия Ооржак мөөрейге тиилээш, 10 муң рубльдиң сертификадын алыр аас-кежиктиг болган. Мөөрейниң арткан киржикчилери киришкен дугайында сертификаттарны болгаш чогаалчы Леонид Чадамбаның өг-бүлезинден чигирзиг белектерни, сактыышкын болуп артар суй белектерни алганнар.

Аянныг номчулганы сайзырадып, мындыг мөөрейлерни ам-даа хөйнү эрттирер болза, Россия чергелиг чадаже-даа үнүп болур дээрзин Айлана Чадамба демдеглээн. Ырылар мөөрейинге бодаарга, шүлүк жанрынга мөөрейлер эвээш эртип турарын барымдаалап, шаңнал-макталдарны төлептиг кылдыр тывыскан.

Киржикчилер саны база аажок хөй болган. Кожууннарга болгаш найысылал Кызылга киришкен өөреникчилер саны барык 100 четкен. А республика чергелиг чадазынга эң-не тергиин 20 уруг киришкен. Ол ышкаш чогаалчының 105 харлаанын ооң төрүттүнген чери Тожу кожуунда база байырлап эрттирип, ооң шүлүктерин номчаан.

“Аянныг номчулганы бүгү чон сагынганы көскү-дүр. Кижи бүрүзү шын болгаш аянныг чугааланып өөренип алыксап турар. Номчукчу кижи ону аянныг номчувушаан, дыңнакчының сагыш-сеткилин оттур чугаалаптары кончуг нарын ажыл. 105 харлаанын шак мындыг байдалда демдеглеп эрттирип турарывысты, ачам өрү дээрде өөрүп көрүп олур боор” – деп, Айлана Чадамба демдеглээн.

“Аввыс “Шын” солунга база ажылдап турган. Дуңмам Лена ынаар баарынга дыка ынак турган. “Бичии Лена” деп шүлүктү ол дуңмамга тураскаадып бижип каан. Ол, шынап-ла, бичиизинде шүлүкте канчаар бижип каан, шак ындыг бүгү талазы-биле сайзыраңгай уруг турган” – деп демдеглээш, “Шын” солуннуң коллективинге ол байырын чедирген.

/ Чыжыргана САЯ.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тывамедиагрупп" ПБ"
ТР-ниң КАА

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар С.Н. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адрези:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская,100,
каб.29,32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Чарлал килдизи — 2-18-10
Солун чыскаакчылары:
А.К. Ооржак — 2-17-94
Корректор: Ч.Н. Мачык,
А.А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 18.10.2022 чылда бүрүткээн.
Херечилелдиң дугаары — ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.
(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.
Чагыдылга индекизи:
хуу кижилерге — **П6855,**
организацияларга — **П6860**

Солун неделяда ийи катап үнер (среда, суббота).

Номерни парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.

Солуннуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Тираж
3475 кезек

2023 ЧЫЛДА “ШЫН” СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР – 1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН ЧАГЫДАР БОЛЗА, ЧАРТЫК ЧЫЛДА – 864 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10